

ЗГАДКА

Не кажи сьогодні про минуле,
Про забуте багатьма давно.
Буде час—і ще раз серце чуле
Вип'є згадок бойове вино.
Пам'ятаю: був до болю—гарний
Вечір у сім'ї товаришів...
А тепер в кампанії ударній
Я минуле ззаду залишив.
Осінь жовтолиста, осінь люба,
Я й тепер поет, як і колись,
Я співаю про заводські труби,
Індустрію та крицевий блиск.

МАТЕ ЗАЛКА

СЕЛО ЗА ТУМАНОМ

Роман

Закінчення ¹

XLVII

Дронов ішов до Наташі. Гадав, що від неї почує дещо потрібне. Хотілося бути біля неї. Він старанно обходив калюжі. Вечерній мороз ледве стягав зверху грязь. Проміння од вікон сліпило, дурило його. Коли дорогу прикривав прозорий білий сніг, село мало зовсім інше обличчя. Зараз усе липло, було слизьке, розповзалось. Коли гадав, що ступить уже на протоптаний слід, рідка грязь обливала його до колін.

Наташа зустріла його стримано. Ця серйозність заморожувала привезену з собою радість. Розмова не в'язалася. Посиділи трохи. Дронов устав.

¹ Див Гарт №№ 1-2 і 3.

— Куди?

— Дуже чоботи брудні... Дозвольте, ще раз почищу.

Наташа світила Дронову, поки він вовтузився біля чобіт. Вона лукаво посміхалась йому.

— Ох, який ви чепурний,—сказала вона, пропускаючи Дронова. Не встигла поставити на місце лямпу, вже цілувалися.

— Божевільний,—шепнула вона ніжно,—мало пожежі не наробив.

— Уже горю!

— Ай-ай, як добре бовкало почеплено.

— Наташа!

Дронов хотів її притягти до себе, але в цей час постукали до дверей. Увійшла жінка.

— Вам що, Кердан?—спитала Наташа.

— Я шукаю голову,—відповіла вона і тут же заплакала.

— Що сталося?

Наташа раптом зрозуміла в чому річ. Виявилося, Іполітов арештував чоловіка цієї жінки, й той сидить у сільраді.

Дронов зараз же пішов з нею. На ганку сільради висів ліхтар. В колі світла стояли двоє озброєних. Дронова зупинив голос:

— Стій, хто йде?

— Дронов. Давай начальника сторожі.

Вийшов заспаний Дума.

— Що тут робиться?—спитав Дронов суворо.

Дума розповів, що він дістав суворого наказу тримати під вартою десять чоловік за контрреволюційну агітацію. Його, як колишнього унтера, призначили на начальника сторожі.

— З чийого наказу арештовували?

— Підписав Медведєв. Дзвонили до району, там підтвердили...

Дронов рішив до ранку не втручатися до цієї справи. Заспокоював Керданиху, що все плакала. Обіцяв вранці визволити чоловіка.

— Ех, товаришу Дронов, вся надія на вас,—плакала вона,—ви не знаєте, що тут було. Чоловік вам усе розповість.

Ідучи з сільради, Дронов зупинився під Наташиним вікном. Хотів був зайти, як раптом у вікні погасло світло. Дронов запалив сірника. На ручному годиннику було одинадцять.

Алепино спало. Дронов заплющив очі. На мить уявився заводський двір за нічної зміни. Поворот столичної вулиці. Навіть в кінцях пальців почувся холодний дотик струменту. У вухах звучали знайомі шелести. Він рушив. Ноги втопали у липкій грязюці. Вилаявся й ще довго з насолодою викидав із себе лайку. Потім чомусь згадав Аню. Раптом його злість звернулася проти Наташі.

— Слинько... Ч-ч-чорт.

XLVIII

Денис Васильович розпечатав пошту, що її допіру приніс до нитки промоклий поштар. Машин згорнув газети в акуратні стопки, розірвав тоненький шпагат, що ним були перев'язані листи, і почав їх сортувати. Між листами знайшов спочатку одного, а потім і другого в знайомих ковертах, надписаних характерним прямим письмом. Саме їх він і шукав. На обох листах був московський штемпель. Ці листи останнім часом надходили то з Ленінграду, то з Ростова на Дону, а здебільша з Москви. Коверти мінялися, але напис був той самий.

— Що мені з ними робити?—подумав він уголос.

Одноокий поштар Кузьма відгукнувся:

— Га?

— Нічого,—сказав Машин. Він сховав обидва листи в таємну шухляду й замкнув на ключ, працюючи далі. Руки машинально сортували листи, а в голові настирливо поставало питання.

— Що робити? Що робити?

Кузьма засунув у шкуряну торбу одержану пошту, подивився на чоботи.

— Денисе Васильовичу, останні дні доношую. Ви б у Бурної спитали. Вже третій день течуть. Увечорі ноги страшенно гудуть.

— Я тобі що казав, Кузьмо? Поки сніг, віддай полагодити.

— Ну, добре! Це щоб в їх ще півроку швендяти, коли нові належать,—і задоволений собою, підморгнув.

— Подзвоните?!

Кузьма вийшов. Машин замкнув за ним двері. На вулиці ще було світло, але чомусь хотілося засвітити лямпу. Обережно вийняв знову листи. Помацав. Подивився, як заліплені. Потім рішуче поклав назад. Після недовгого вагання підійшов до телефона, заглушив цвяшком дзвоника, повернув ручку. Лінія була вільна. Бурна зразу відповіла.

— Так, Машин... Здорово... Прокурор у себе? Для чого? На тебе хочу скажитись, чому затримуєш чоботи мовму Кузьмі. Га, у тебе? Затримуєш? На охоту спершу в їх сходити хочеш? Ну, ну, давай. Галло!

При телефоні товариш Антонов? Добридень, говорить Машин із Алешина! Дуже прошу вас... Ах, на днях збираєтесь самі... Дуже добре. Прошу вас, бо довго затримувати не можу.

XLIX

Як холодний цвілий подув у глибоких, сирих, вогких ярах, пронизували село плітки незадоволених. Кирка стомився в даромній біганині. Люди ховалися від нього. Замість вісімнадцяти, він знайшов тільки сім підвід. Лаяв про себе Спіріна, чому той почав саме тепер із бородами й плугами для киргизів.

— Треба їм, ну хай і приїжджають самі, будь ласка, чорти,—казав він, але сам був збентежений, коли почув, що з одного його слова на селі виросла ціла історія, візники не збиралися.

— З якої це речі по такій дорозі киргизам свої власні плуги тягти?

У внутрішній кімнаті управи сиділи, схиливши голови над пляном, Дронов, коваль Клименко, Дума й Фомін.

— Якщо корму вистачить до нового, якщо нових виходів ще не буде, якщо, якщо й знову якщо.—Дронова дратувала ця сила умовностей.

— Більше виходів не буде, а коли хтонебудь насмілиться розвалювати справу, той зі мною побалакає!

— Правильно, Михайле Івановичу, треба дужою рукою,—заохочував Фомін.

Другий день над Алешином лило, як із рукава. Дронов чув, що дощ потрібний, що цей дощ змие останній сніг, а далі справа за сонцем. Почнеться оранка...

— Треба додержуватись пляну, ось це важливо. Але, щоб цей плян був реальний, треба знати коней, плуги, гектари, центнери.

Під доглядом Думи, біля великого інбара протравлювали насіння. На трієрі колгоспниці пропускали останні пуди. Але в тих, для кого не було роботи, у тих, що тільки чекали й вилежувались, язика свербіли від колгоспної критики. Коли Кирка звернувся до них із пропозицією відвезти інвентар для киргизів, відразу найшлися тисячі причин, щоб відмовитись від цього. Все ж таки до ранку вісімнадцять підвід він відрядив до Бурної. І цього ранку вперше не заморозило. На низинах лежала густа пара. Село було в тумані.

Кирка побіг до Машина й передав йому телеграму про виконане завдання.

Машин, позіхаючи, прочитав папірця, кинув на стіл і поклав на нього револьвер-гігант.

Кирка швидко місив вулицю. Біля колодця стояла група жінок. Кирка зупинився:

— Скажіть, голубоньки, краще, що з нами буде, коли залишимося там? Адже все до останнього відбирають.

— Відбирають, відбирають,—повзли слова.

— А коли вийдеш, чекай—арештують.

— Брехня... Болдирева чула від приїжджого, який в неї заночував, що з колгоспу можна виходити, хто куди схоче.

— Ну, невже?

— І що Хранція оголосить війну, коли не припинять колгосп... Врангеля пустять...

— Доброго ранку, баби! Так рано, а вже встигли стільки дурниць набалакати.

— Ми, Кириле Яковичу, так проміж собою.

— Зараз між собою, а потім—дивись—і проміж іншими...

Кирка пішов далі. Його проводила тиша. Баби наповняли відра. Подивилися одна на одну.

— Підслухують.

— На кожному розі шпигують.

— Ох і часи... Не чекай доброго, бабочки.

І великими кроками, минаючи калюжі, розповзлися, як чорні таргани.

Вчора Дронов до пізньої ночі працював над плянами. Навіть вечерю до управи приніс Саша. Ніколи не був сам. А люди мінялися біля його. То зникав Дума, то з'являвся Кирка. Фомін ще вдень зник. Казав, що в сільраді справи є.

Старий Гіяцинтов почав переписувати пляни. Працював довго й старанно. Викурив повну пачку цигарок голови. Клименка не було цілий день. Почали кувати коней. Надвечір він прибіг і до півночі встиг закінчити другу пачку Дронова.

Перш, ніж розійтися, переписаний плян повісили на ганку. Вранці Кирка, повертаючися з пошти, побачив, що ганок захряс народом. Всі сперечалися за плян.

— Я що казав? Хочуть нас повернути на робітників. Десятигодинний робітний день, ось тобі й маєш.

— Ти не те дивись. Розбирайся чи правильний плян.

— А звідки я знаю, як його їдять?..

— Громадяни, я вам прочитаю трохи.—Гришка Торкін із «Комсомольської борозни» голосно читав пункти.

— Е, та все це сама бумажка! Тьху, і без нього жили...

— Ну-ну... А пригадуєш, у графа Щербинського був управитель Герман Карлович, німець, він теж на папері такі чудеса творив.

Сміялися. Торкін образився, перестав читати. Кирка проліз крізь натовп уперед.

— Та ми ж не графи...

— Ех, люди, на вас працюєш день і ніч, а все не так.

— А хто звелів?—

— Ви вибирали.

— Осередок вибирав...

— А осередок що таке?—спалахнув Кирка.

Настала тиша. Обличчя Кирці потемніло. В очах промайнула злість.

На сходах з'явилися Дронов із Фоміном.

— Добридень, товариші, про що сперечаєтесь?

— Та так трохи... Проміж себе,—сказав хтось у натовпі.

— Тьху,—плюнув Кирка.

Дронов підійшов до пляну, подивився.

— Міцний був горіх, та здолали...

— Так, сільське господарство не з легких

— Спробуємо...

Кирка здивувався, його вразила брехливість натовпу.

— Невже,—подумав він, — так брешуть? Чи, може, вони справді люблять Дронова?

Із-за натовпу з криком видерся чоловік. Люди охоче посунулися.

— Де тут начальство?—гримів його п'яний голос.

— Яке тобі начальство—крикнув Кирка сердито.—Пропасвся б краще, Савушкіне.

Савушкін був п'яний, як ніч. Він хитався. Мабуть десь на дорозі впав, бо все обличчя його було в грязюці.

— Хто це? Член колгоспу?—спитав Дронов.

— Говориш, немає начальства,—кричав Савушкін,—а ось, ви... там... з портфелями... Ганяєте народ, як худобу...

— Вам що треба?—спитав Дронов спокійно.

— Що треба? питаєш... Комуніст! Московський комуніст! Приїхав сюди, а живеш у глитая... Їх же підтримуєш...

Фомін підійшов енергійно, але Дронов затримав його за рукав.

Присутніх брала цікавість.

— Якого глитая підтримую?—спитав Дронов як і раніш спокійно.

— Всіх! Прийняв і до колгоспу, а тепер рівноправність з нами, з біднячками... Ти знаєш, хто я такий? Бідняк! Голодний. Мені повинна держава допомагати. Мені борошна дай, соли дай, пшона дай! Я державний бідняк!

— А смаженої гуски тобі не треба?—посміхнувся Кирка.

— Повинні ви.

— А ти зараз, Савушкіне, на які гроші випиваєш?

— А тобі що за діло?

— А те, що держава п'яних не підтримує.

— Відкіля держава знає... я в тебе питаю... Дай і тільки. Не даси—не піду.

Дронов повернувся й пішов. Люди почали сміятись. Хтось підхочував:

— Ваню, скажи їм...

— Бачите, ось вам «бідняки»,—сказав Фомін Дронову.

— Облиште, Фоміне, зовсім це не вірно...—Йому здавалось, що він зараз піймав Фоміна.—В ньому зовсім не бідняк говорить... Бачив я цими днями, як він від Болдиревої вкотився. Напоїли й...

Фомін раптом замовк.

Дронов скликав бідняцький актив. Старшинам двадцятидвірок прочитав плян роботи. Вони ухвалили його без особливого обговорення, зачепивши тільки деякі гострі питання.

— З кормом справа гірше, ніж гадали спочатку.

— Дуже затяглася зима, й паша ще в грязюці. Рогата худоба об'їдає коней.

— А зараз саме час підгодовувати коней.

— Глитайня не спить.

— Є колгоспник, що забрав до себе коней, а дома не годує. Питання все зростали, зростали, як річка після зливи. Фомін накинувся на їх:

— Чого Лазаря заспівали? Самі знаєте, як стоїть справа. Відсіч треба давати таким балачкам.

Дронов був проти того, щоб затикати роти, але Кирка підтримував цим разом Фоміна.

— Якщо ми допустимо, щоб вони розніюнились, балачок не обкидався!

— Тільки б до сівби!—сказав Дронов, погоджуючись. Але сам почував, що все рветься, вислизає, розповзається і що під маскою зовнішнього підкорення заховається неприязнь.

L

Гайдука дружина лаяла.

— Інший мужик під такий час усе б давно приготував. І борону б наклепав, плуг до діла полагодив, колеса б помастив, збрую полагодив, а ти киснеш, сидиш!

Гайдук сидів біля вікна, підперши голову кулаком. Йому нічого було сіяти. До Міткіна йти не можна, в колгосп не дозволить. А без коня як вступати? Щоправда, він восени здав сім пудів у фонд, а тепер не колгоспникам—чортма... Ось допіру ходив тут Костя, збирав народ до трієра, але він не пішов і хлопцеві сказав. Навіщо, мовляв коли насіння не дають? Лаявся Костя...

— Ну й не чекай коли так. Колгосп на тебе не працюватиме,—і викреслив із списку.

— До колгоспу б!

— Але як бути з конячкою? Люди вважають, що кінь його, без нього вступити до колгоспу не можна—вже й сам не радий—і крім того не хочеться з ним розлучатись.—Щось яснішає в лукавій голові Гайдуковій. Вся річ у тім, щоб кінь залишився і до колгоспу можна було...

— Грицю,—крикнув до печі, відквіла стирчали дві міцні, рожеві, але брудні п'яти.

Ноги підтяглися, й з'явилася кошлата голова хлопця.

— Чого?—прогугнявив він.

— Сходи до комори, знайди молоток і гачник. Забери шухляду з цвяхами. Принеси відро з дьогтем. Одне слово...

Хлопець почав чухатись, але мати так гукнула на нього, що маленька дитина, прокинувшись, запищала.

— Чухаєшся! Всю ніч вештаєшся, чорт! Не чуєш, що батько сказав!

Хлопець сплигнув. У сім'ї командувала мати. Гайдук одяг поганий кожух і сказав:

— Коня не віддамо. Осоромили мене на зібранні, примусили облизня піймати, нацькували, а самі в кущі.

— Та ти завжди такий,—плакала дружина співчутливо.

— Ну, а тепер не буду таким.—Він рушив до дверей.

Дружина не стала йому докоряти, бачила, що працювати зібрався. В цьому відчула серйозний крок чоловіка.

LI

Надвечір розірвалася на клоччя хмарна заслونا. І небо, здавалось, оголило своє пошарпане тіло. Червоно озирнувся вітряний захід. Коли смеркло, з гудінням знявся вітер, до десятої години визоріло й почало підморожувати.

Кирка Писаренко ходив по задвірках. На вчорашню телеграму району про контрактацію свиней відповіли убоєм. Кирка записував двори, де знаходив на городах свіжий попіл. Але це не допомагало. Дронова навіть не здивували ці новини. На його обличчі з'явилася нова лінія, біля рота дві прямих риси. Все частіше надходили звістки:

— Олекся Климов двох свиней заколов, і вранці черга біля його двору була. Розпродав швидко.

— Артем Кирсанов двох телиць своїх погнав до тестя на хутір у Калганський район.

— У Дмитра Подосинкова раптом корова захоріла. Довелося зарізати.

Працювали за зачиненими дверима.

До всього додався ще випадок із Топкіном. З'явся навколо колгоспурави лукавий сміх. Вранці Іполітов приїхав із Ухабіна й обурився, чому Дронов випустив арештованих. Сам розшукав голову. Він був неголений і заляпаний до коміра.

— В районі самі не знають, що роблять,—бурчав він незадоволено. То женуть, темп давай, то темпу не треба. Аа арештованих я б сам випустив. Чого було тобі втручатися? Тепер чувш, як Кердан язика розпустив? На селі дуже агітують, у мене в точні дані.

— А ви ще не вірите в анонімки,—промовив Комолін.

— Комолін, ти б краще своє діло робив. Чорт його знає, як занедбав звітність,—накинувся на нього Дронов.—Загалом ми самі агітуємо проти колгоспу, перегинаємо палицю.

Йому хотілося казати гострі слова самовпевненому Іполітову, але він стримався.

— Не нападай на Петра, Дронов. Адже він поставив замість себе цього старого дурня, ну й гаразд.

Комолін набундючився, удавав із себе скривдженого і за весь час не промовив жадного слова.

Кооператор Коваль був обурений поведінкою Топкіна.

— Взагалі розподіл краму—не справа колгоспу. А в нас уже колгосп до того зарвався, що замість кооперативу і замість сільради працює. А от вам і наслідки,—чорт зна що виходить.

Проте справа Топкіна ще не була нікому як слід відома. Знали тільки, що Топкін в Бурній одержав крам. Візників послав уперед, сам із Шишакіном лишився. Зайшли до пивниці. Поки вони були там, коні з крамом пропали. Максєв, принісши звістку, підкреслив, що Топкін на шишакінську підводу навантажив усе найцінніше. А потім, усе плутаючи, Максєв не міг пояснити, чому Топкіна арештовано.

Дронов пішов на пошту. Подзвонив до Бурної. Звідти нікого не можна було викликати. У Кулагіна було спішнє й важливе засідання. Секретар Спіріна сам гаразд нічого не

знав. Бач чув, ніби алешинський кооператор, напившись, побився з якимсь чоловіком, який вкрав ніби віз із його крамом.

За годину по селу літньою пожежею пронеслася чутка й високо зняла дим і полум'я...

Ледве стямились від цього сюрпризу, як насунула вже інша неприємність.

Медведева, дуже побитого й скаліченого, знайшли на березі Кожемячки. Голова в двох місцях була пробита міцним ударом, а на боці була широка, але, на щастя, не смертельна ножева рана. (Ніж сковзнув на металевій коробці для печатки).

Всі поспішали до хати Медведєва: Комолін розстебнув кобуру револьвера, хоч був уже ясний день.

У Медведєва все ще цідилася з носа кров. Він поволі з мукою ковтав її. Вата не допомагала.

Дронов наказав посадити його, щоб голова була вище. Від цього бідолаші полегшало. В очах Медведєва потроху яснішало... Хто його бив, він пригадати не міг... Але після першого удару ззаду, коли свідомість покидала його, йому почувся ніби голос Савушкіна.

Комолін подивився на Іполітова і мовчки вийшов із кімнати. Забрав із собою двох озброєних, пішов за Савушкіним; але того не було дома.

Дронов повернувся до управи. Іполітов вважав, що подія має випадковий характер.

Вдерся Клименко і з ведмежим запалом замахав кулаком.

— Що зі мною робите, товариші? Я прохав двісті пудів ковальського вугілля, а що з Бурної дали? П'ять підвід пічного. Що ж це таке, товариші? Знуцання і більше нічого. Що мені з ним робити? Та ще під такий гарячий час, коли кожна хвилина дорога.

Розпач коваля був неймовірний... За сорок верст гнали коней, а вугілля все ж таки немає.

В колгоспуправі цілий день шум, галас, біганина. Савушкін зник ще вчора. З усього було видно, що він, справді, був один із учасників нападу на Медведєва.

Сонце пекло все сильніше. Оголену землю затягав весняний пушок торішньої трави. Подекуди земля вже висихала. Люди виходили з хат і на соняшній стороні витоптували широкі стежки. Збиралися трупами по високих місцях і пересуджали сенсації дня.

Після обіду Кирка забіг до управи і, захекавшись, заявив:

— Треба викликати Степана Макєєва.

— У чім річ?

— Макєєв якусь газету купив у місті і тепер розпродує. Спершу по карбованцю віддавав, а з півгодини тому старий Бахорєв за трояка купив останній примірник.

— Які газети?

— Що там надруковано? Кажи яснш...

— Розумієте, зустрічаю Кирсанова на вулиці: Артеме, кажу, куди ти свої телята загнав?—Я, каже, не криюся, погнав до тестя, а тепер назад забєру. Однаково кінець колгоспному насильству.

— Насильству?

— Так, каже. Колгоспи збили силоміць, а в газеті пишуть, що хто не з своєї волі і кого примусово, той може виходити. Колгосп, мовляв, державі непотрібний, і партія від нього відмовляється. Хто не зовсім ще здурів, може виходити!

Прийшов Дума... З тими самими звістками, що ходять, мовляв, якісь газети, але їх показують тільки своїм людям...

— Кінець колективізації,—кажуть.

Дронов заскреготів зубами.

— Стривай,—сказав Іполітов,—треба негайно скликати осередок, але спершу треба дістати примірник газети.

Комолін заходився біля цього, але замість газети притяг самого Макєєва.

Той тримався дуже незалежно й не ховав своєї образи з того, що Комолін з револьвером гнав його по вулицях.

— Прийду і без револьвера, якщо управа викличе, чого мене проводити.

— Яку газету продавав?

— Я в Бурній купив «Причарську Правду». З цікавою статтею. От усі й порозхопили. Самому жадної не лишилось.

— А що це за стаття?

— Товариш Сталін про колгосп пише, що є такі, що силоміць народ заганяють до колгоспу... Забуваються... Так наче товариш Сталін у нашому Алешині сам побував.

— Кому газету продавав?

Макеев не пригадував. Видко було, що не хотів сказати.

— Не міг одну залишити для колгоспуправи?

— А навіщо? Адже Захар Сидорович їх цілий віз одержав. Завтра ж приставить.

Іполітов пішов з Макеевим в окрему кімнату. Коли за п'ять хвилин вони вийшли, у Макеева одна щока була червона. Іполітов тримав у руках маленьку записку.

— Петре, сходи до цих і позбирай газети... А хто противитиметься—забрати.

Вирішили зачекати поки повернеться старий.

Дронов побіг на пошту й викликав Бурну.

Машин, поки вовтузився коло апарату, встиг розповісти Дронову всі новини.

— Холоднодольська комуна розвалилась. Двісті двадцять чоловік вийшли з колгоспу. В нас теж не зовсім спокійно. Про статтю Сталіна йому розповів бурнинський завісник. Машин сумнівався. Не може бути, щоб товариш Сталін проти колгоспу писав.

Кулагіна не застали. До телефона підійшла Дрожжина, завівнівділу.

— Що, одержали вже статтю, хлопці? Не баріться. Прочитайте зараз же прилюдно, не розгубіться, як у Холоднодолі. Туди Кулагін поїхав. Ох, і діла там! Видать, хлопці з темпом, перебрали через край, негайно прочитайте...

— І в нас буде лихо, коли прочитаємо,—подумав тривожно Дронов.

— А ми ще статтю не одержали...

— Як скоро одержите, гарненько обміркуйте. У вас є Іполітов, він вам допоможе розібратись. За жіноцтвом стежте краще! Вони легко ловляться на глитайський гачок. І можуть бути через те іноді куди шкідливіші від чоловіків. У вас там є вчителька Корнілова. Вона в цій справі може стати дуже в пригоді. Діловита й добрий товариш.

— Отож, подивимось.

— Ну та вам відніше на місці, робіть, як визнасте за потрібне.

Дронов великомовно намагався запевнити себе, став розповідати, що в нього все гаразд, що на завтра призначено спробний виїзд у поле і, якщо погода сприятиме, орати почнуть.

Дрожжина не відповіла. Очевидячки, лінію роз'єднали. Дронов розсердився, але не хотів гаяти часу, швидко пішов до управи.

Телешов приїхав тільки надвечір.

Кирка відразу ж почав збирати осередок. Вічкуткін зовсім запарився.

Старий поквалом розповів усе. Він був свіжий, веселий, в ньому зовсім не почувалося втоми від тяжкої сорокаверстової подорожі. Очі блищали.

— Ну, хлопці,—сказав він,—тепер ми на справжньому шляху.—Він розгорнув на столі газету, над якою всі зараз же нахилилися.

Іполітов попрохав у Телешова решту примірників. Старий враз же йому дав їх.

Дронов став читати статтю вголос. Телешов біля кожного абзацу, біля кожної коми, біля кожної крапки хитав головою.

— Гарна стаття, здорово написано. І головне, якраз вчасно.—Почуття цікавості, з яким Дронов починав читати, змінилося переляком. Стаття для нього була відкриттям. Все те, про що він не раз думав, що сам помічав і знав (чого не міг

сам зформулювати, проте), було в ній викладено з різкою чіткістю.

Коли він скінчив, Іполітов схопився, перебіг по всіх очима й спитав:

— Зрозуміло?

— Зрозуміли. Так,—почулося звідусіль.

— А якої думки?

— Дуже розумна стаття,—промовив Дума.

Це прозвучало несподівано, бо Дума ніколи не наважувався говорити першим.

— Кріпко нагрунтовано,—сказав Кирка з осторогою.

— Лихо буде,—зідхнув Вічкуткін.

— Що таке?—обурився старий,—ти тут не маєш голосу.

— Ну, ну, старий, ти тут тихше, демократичніш,—сказав Іполітов.

Телепов сів на своє місце. Брови в нього застрибали.

— Хто ще є?

Мовчали...

— Ця стаття, дорогі тсвариші, недійсна для Алешина,—почав Іполітов.—Це ясно. Все це, либонь, написано на підставі досвіду якоїнебудь округи. Але на наш Причарський район безумовно не поширюється.

— А прочитати прилюдно треба,—скрикнув гаряче старий.

— Ось це ми й вирішимо.

— Ти чого втручаєшся?—огризнувся на старого Коваль.

— Я кажу, що ми вирішимо, але ще мушу зазначити, що хоч цю статтю писав і сам Сталін, це, проте, не значить, що вона є обов'язкова постанова партії. Товариш Ленін, бувало, теж писав приватним порядком.

Дронов попрохав слова.

— Товариші! Одне ясно. Сонце гріє з усієї сили. Ми на завтра оголосили спробний виїзд. Ми з великими труднощами, по одному, по два, зібрали наш колгосп. Багато безсонних но-

чей і безнастанної праці дали ті наслідки, що їх ми маємо. Плян праці готовий, Готовими стоять плуги, борони, коні, сівалки. Протравлено увесь насіннєвий фонд. Якщо ми зараз оголосимо цю статтю, народ не зрозуміє. Знайдеться такий елемент, що скористається з цього, і все, все пропаде. Заради майбутнього нашого колгоспу, заради успішності нашої сівби, я прохав би, поки ми не виїхали на оранку, як би сказати...

— Зачекати,—підказав Фомін.

— От-от. Це я й хотів сказати.

— Голосуємо,—пропонував Іполітов.

— Стривай, дай слово,—крикнув Телешов.

— Якщо маєш окрему думку, пропонує у писаній формі.

— Я проти. Та що ж це таке?

Голосували. Дума утримався. Старий голосував проти. Решта прийняла пропозицію:

— До виїзду в поле не оголошувати.

Газети, відібрані від старого, Іполітов передав Дронову, який замкнув їх у колгоспну касу.

Телешов вискочив кулею, ні з ким не попрощавшись.

До спробного виїзду лишався один день. Треба було скликати старшин і уповноважених двадцятидвірок.

Дронов увесь день розробляв інструкції. Часом тривожився, але заспокоював себе думкою, що постанова про статтю є тільки тимчасовий маневр, і напевне район не заперечуватиме.

Перед зібранням уповноважених Кузьма приніс йому дві телеграми. В одній Кулагін запитував, чи трапляються виходи з колгоспу. В другій Спірін питав про день виїзду в поле.

Дронов негайно відповів, і Кузьма забрав їх із собою.

Перед тим, як піти до клубу, Дронов рішив зазирнути до коваля. Він мусив пройти повз вчительчин будинок. Село вже встигло протоптати глибокі сліди в підсохлій грязюці. Мишці хотілось зазирнути у вікно, але він побоювався, що через тонкий тюль завісок за ним стежать чийсь очі...

А Наташа справді стояла біля вікна й бачила, як наближався Дронов. Вона, побачивши його, відчула той млюсний неспокій, який звичайно з'являвся, коли з нею був Мишка. Зараз це не здалося Наташі образливим, а раніш у цьому почутті вона знаходила щось ганебне й часто сердилась на себе.

Коли Мишка пройшов, вона поборолала сльози і з гіркою дівочою злістю сказала:

— Отож, так...—не докінчила. Але хотілось образити його гіркими зневажливими словами.

Спробувала затамувати розсудливістю своє роздратовання.

— Поспішає, мабуть, рвуть на шматки... Не дивно, що голова морочиться.

Дронов уже другий день не був у Наташі.

Веселого, симпатичного Дронова, що був такий неподібний до чоловіків її оточення, Наташа раніше завжди чекала жартиливо й радісно. А зараз вона раптом відчула, що чекає його нетерпляче, з ніжністю й тремтінням. Чекає його, як дружина, як кохана. Вона калялася, що досі уперто ховала від нього свою прихильність, лаяла себе дурною, егоїсткою і з тяжкою журбою віддавалася своїм новим почуттям.

Коли Дронов прошов повз вікна, для Наташі стало ясно, що їх місячне променисте знайомство має свої реальні тіньові сторони.

— Дронов не був два дні, Дронов пройшов повз, не зазирнув у вікно, Дронов...

Як дивно. Коли Наташа півтора роки назад скінчила педфак і приїхала до Алешина, вона не уявляла собі, що після Вані Каменецького може хтонебудь бути. Ні. Ваня мій такий слашний, розумний і сильний, краще від нього нікого нема.

Ваня закінчував лісний інститут, а Наташа—педфак. Вони були добрими приятелями, та багато в чому не погоджувалися. Ваня дуже багато антирадянського привіз із дому свого батька, старого лісничого, а Наташа двох улюблених братів

втратила в громадянській війні. Обидва вони були комісарами-більшовиками. Так. Як дивно це зараз пригадувати, адже минуло всього п'ятнадцять місяців, так ніби це було дуже давно... Листи Каменецького перестали надходити. Почали відходити в забуття вечори, що вони їх прогуляли в курному парку старого непривітного міста, катання на човні—втратили гострість спогадів. Листування увірвалося. Може не один Ваня був у цьому винний. Наташа почувала, що й їй не стало про що писати. Спільні знайомі розбіглися по сплутаних життєвих шляхах. Забракувало тем.

Тільки раз... Якось одного з тих зимових вечорів, що вона провела в крайовому центрі, серце їй стиснула туга. Вона довідалась, що Ваня від'їхав, одружився з цілком незнайомою їй дівчиною.

Як дивно... Як скоро... Ось такі вони... Заміж виходити? Ні, ні...

Наташа ніколи не уявляла себе заміжною жінкою, щоб в її житті хтось завжди був коло неї, щоб хтось міг ставити до неї якісь вимоги. Навіть Каменецький. Хоча він іноді й говорив про це. Вона сміялася з нього...

А ось цей ніколи ні слова!.. Може тільки цими дурними, веселими, любими очима...

Раптом Наташа уявила, що вона дружина Дронова, що вони після школи разом обідають, що в них невичерпані теми для розмов, що дотики Дронова приємні, що його необтесані, іноді трубі слова симпатичні й що все, що Дронов робить, її хвилює, цікавить, все їй близьке й дороге. А тому... від його неувважності їй боляче.

Крім того, Наташа в цю хвилину була схвильована, пригнічена й іншим.

Її за ці два дня сльозами поливали алепінські баби. Робилося щось недобре. Округовий уповноважений залякує. Медведєва побили, бо він підписав наказа про арешти й туси.

А Дронов навіть вночі ходить без револьвера. І хоч зараз уже сутеніє,—він кудись пішов, револьвера, мабуть, з собою

це взяв. І в цьому винна вона, Наташа. Це було ще напочатку. Вона з Дронова глузувала. Коли він вночі чіпляв на себе револьвера й ходив по селу.

— Як якийсь—колонізатор!

Та це ж було давно. Позавчора ще було все тихо і спокійно. Наташа і Блошина нарчали хлопців марша ковалів, що школярі мусили співати на завтрашньому святі спробного виїзду в поле.

Костя Митрошенко, піонер-ватажок, і Настя Рибкіна, із наймолодших, уже вивчили промову, якою вони мусили привітати старих з нагоди такої важливої події. Дуже цікава промова, складена Костею. Хлопчисько виявляє чималі здібності, і Наташа, уже досить звикла до самостійності дітей, не могла приховати радісного здивовання.

Митрошенко дякував у своєму привітанні старим за те, що вони змогли подолати вікові забобони, що вони вірять комуністичній партії, і їм, молодому поколінню, дають можливість прийняти в спадок нове справедливе життя. Він пообіцяв...

В промові миготять свіжі, розумні слова, і мало в ній дитячого шаблону.

— Все це дуже красиво, все це дуже добре.

Більші дівчата, вкупі з «Комсомольською борозною» приготували прапори, а Нікошка Кліментьєв (маляр) намалював пляката.

— Все це дуже добре, але мені треба побалакати з Дроновим. Треба попередити його, що в настрої села стався перелім. Що тільки решта терпіння стримує зараз людей...

А сонце пече землю. Село від весняних пахоців землі скаженіє, колгосп якраз зараз робить найбільші помилки...

Іполітова треба осадити. Дронова на селі полюбили, вірять йому. Але про нього теж повзе балачка...

— «Начальство».

І потім ці нічні виклики. З револьвером—в червоній кімнаті. Нісенітниця... Мабуть це за відсутности Дронова... Чому призвели до того, що на базарі нічого немає? Лизавета

Іванівна цими днями купила у Вічкуткіної, Колиної матері, гуску. Треба було грошей на ліки.

Ці суперечності корчами зводять село, підривають віру в майбутнє. Породжують безнадійність...

— Однаково, кажуть, здихати.— Чи можна до цього справу доводити? Потім із землею, з насінням. Адже це прямо суперечить недавнім гаслам «Правди», де було сказано, що кожна пядь землі мусить бути виорана і кожний двір повинен мати свій плян.

У Наташі з годину тому була молода Марта Бахорева. В її горящих очах, в безслізному обуренні Наташа відчула щире відвертість.

— Наталю Миколаївно, толубонько, я бідною дівчиною прийшла до цих глитаїв і коли б свого Серьожу не кохала, лишила б усе до біса. Вони, знаєте, всі такі, пробачте, як стирана нужда. Ніяк її ніготь не бере. Ви гадаєте, старий Бахорев і Москальов без грошей лишились? Якраз. Мого бідолаху батька, п'яницю, на таку справу підговорили. Вчора дізналась про це... До шадниці на його ім'я гроші поклали. Тому й п'яний він був... Медведєв, відать, не здря казав. Але не за тим я до вас, Наталю Миколаївно, у вас, пробачте, частенько буває голова, товариш Дронов. Ох яка це гарна людина! Та його теж, знаєте, затагати намагаються.

— Дронова?

— Так, мені, знаєте, Сергій проязичився. Мого теж хотіли втягти в якусь бридоту. Сергій третій день не при собі ходить. Усе мурмотить щось. А я тільки одне знаю, що найперша гадюка—то Фомін.

— Фомін?

— Той... і тим, і тим грає. Пригадуєте, восени навіть похвалу дістав від району. Ви ще не знаєте їх... Це вовки. Вони з мишачої нори вовком вискочити зуміють. Вони тепер усі в одну точку б'ють, провалити колгосп. Їм тільки цього й треба. Тоді все по-їхньому піде.

— Кажіть, Марто, кажіть...

— Я хотіла прохати, Наталю Миколаївно, попередьте ви товариша Дронова, щось завзято вони затівають. Старий Бахорев бігав вдень і вночі. Сьогодні вдерся до нас, до Сергія.— Казав, казав,—шипів він і в газету пальцями тикав.—Наша взяла гору. Найголовніший, найїдкіший на сполох б'є. От тобі поворот. Наша політика гору бере, вгору йдемо. Усякого намолов, мовляв, колгоспові край, а церкву назад. Охав, що трохи поквапилися з Медведевим.

— Так...

— Я вигнала. Посварилася. Загрожувала народ зібрати. Усім скажу, хто найголовніший злочинець, гнала геть. Цього не любить, втік, а на порозі повернувся:—Зачекай, голодранко, ще до тебе доберуся. Затям собі добре.—Знаєте, Наталю Миколаївно, вони мене задують. Колгоспові край, і мені з ним край.

— Ну це ще побачимо,—сказала Наташа спокійно,—кажете, агітують?

— Так, так, із двора на двір, людей витягають, старі борги згадують, подарунками заохочують, ласкою залякують. На нашого дурня, Топкіна, вказують, розтринькав, мовляв, народне добро. А Комолін упіймав свекра з газетою, а не відібрав, на волоч. Комуніст теж! І нашим, і вашим.

— Не може бути!..

— От вам хрест... Тьху, щоб його... Остання тварюка, Фомінський друзяка.

Марта недавно пішла.

Обіцяла пильнувати й сповістити вчасно. Вона все бачить. Вона в центрі табору.

— Треба побалакати з Дроновим, що б там не було.

ЛИІІ

Васюков відразу протверезився, коли дістав довідку ЦК, ніби в холодну воду впірнув.

— Є ще правда,—сказав він Ленькінові.

Ленькін був у поганім настрої. З дружиною сварився. Поля настирливо хотіла записатися до колгоспу.

— Справді, Ляню, запишімось гуртом. Адже Прощка наш теж там,— підтримав Васюков Полю.

— Я те саме йому, окаянному, кажу. І Прощка там, і сам Дронов—чесний і добрий парубок.

— Не прийшла ще пора,—уперто мотнув головою Ленькін.

Поля сердито зиркнула на його, вона знала, що однаково нічого не вийде, бо чоловікова впертість їй була добре відома.

Васюков, якось не подумавши, бовкнув свою пропозицію, тому зараз не вважав за потрібне за цим обстоювати.

Поля збиралася кудись... Мила під умивальником калощі. На дворі сердито затавкала собака. Ленькін визирнув у вікно й зразу ж відвернув голову.

— Хто такий?

Васюков подивився через плече Ленькіна. Двором швидко йшов чоловік, відбиваючись від розлютованої собаки.

— Та це ж Федір Іванович!

— Чого йому треба?

Поля, що теж упізнала Москальова, перестала мити калощі й кинула хустку на лаву.

— Який чорт його несе?

Москальова довго ждати не довелося, увійшов на ганок, обчистив із чобіт грязюку й весело кашлянув.

— Олексієві Харитоновичу привіт і вшанування.—З Васюковим привітався мимохідь. Хазяйці мовчки привітно кивнув головою й жвакими очима перебіг по хаті.

— Забіг на хвилинку.

— Чим торгуєш, Федоре Івановичу?

— Хе-хе, добре питаєш. Хе-хе, чим торкую... Правдою торкую...

— Якою правдою?—спитав Ленькін похмуро.

— Більшовицькою правдою.

— І дорого розпродуєш?..

— Даром, дурнісінько... Я сам ото два карбованці віддав, а доброму чоловікові й дурно даю.

— Кажи до діла...

З обличчя Москальова збігла усмішка. Свої жовті м'які руки він поклав на гострі коліна Ленькінові й допитливо подивився йому в вічі.

— Олексіє Харитоновичу, я до тебе, як до брата рідного. Думаєш, забув твій вчинок гарний? Пам'ятаєш, на першому зібранні свердловців цих, коли вони на леквізованому доброму вигадали господарство будувати, хто перший накинувся на цих халамидників?

— Дурень був той,—вкинула несподівано Поля.

Москальову дошкулили слова жінки, але він спокійно із зневагою оглянув її.

— Не твого розуму це діло, голубонько.

— Пам'ятаю,—протяг Ленькін,—до чого ведеш?

— Прийшов час, коли можемо сказати тобі, твоя була правда.

— В чому?

— В тому, що колгосп цей не справжній, що з цього нічого не буде. Тепер сама партія й уряд проти цього. Вони тепер колгоспників головотесами звуть. От вам і шана. Я до тебе, Олексіє Харитоновичу, для того й прийшов. Як до шановного хазяїна, щоб сказати й застеретти, бо зараз настає пора злигоднів. Треба одному одного підтримати під тяжкий час і врятувати що можна. Ми знаємо, що уряд правильно пише, та поки до нас воно дійде, так тут наші встигнуть такого накоїти... А тебе, Олексіє Харитоновичу, як образили, тягали, переганяли, нужі чимало погодував у холодній, а чому? Тому, що наважився боронити своє святе право.

Москальов увійшов у ролю. Його запліли оченята то щезали, то вискакували вперед. Руки стискали кістляві коліна Ленькіна.

— Кажі, чого прийшов,—сказав Ленькін, скидаючи його руку з колін.

— Зараз, зараз—сказав Москальов, швиденько засуваючи руку в унутрішню кишеню жилета й витягаючи газету.

— Читай,—сказав він, розгортаючи на столі «Причарську Правду».

На першій сторінці у всю широчінь безмежним колгоспним полем розгорнулася стаття.

— «Запаморочення від успіхів» — І. Сталін,—прочитав Ленькін вголос, а решту про себе, пожираючи очима рядки. Читав хутко. Спершу з насупленими бровами, але потім його зморшки почали зникати, з обличчя сповзла причеплива суворість, очі пом'якшали і вже зрідка пробігала швидка усмішка. В одному місці не витримав і скрикнув:

— Оце так...

— От-от, я що казав,—радів Москальов.

Щодалі читав Ленькін, то ширшала його посмішка, очі жвавішали дедалі більше. Обличчя почервоніло, навіть спитнів. Коли відірвався від газети, його не можна було впізнати.

— Ху,—сказав він стомлений.—Це, знаєте, одним разом дуже жирно. Оце, скажу вам, чолов'яга. Міцно стоїть. У своїх чоботях. Більшовик. Ох! йолки-палки, як він здорово проти шерсти садонув. Так аж іскри летять.

— Ну, що скажеш?—квапив його Москальов.

Ленькін ніби тільки зараз збагнув, що газету приніс Москальов, і вмить у мозкові зчепилося все, що той йому зараз казав... Він подивився на Москальова, обличчя потьмарилося, і його гострий кадик поліз утору.

Поля взяла газету й жадібно читала.

— Що скажу?—спитав Ленькін,—добра стаття, їй-бо гарна стаття.

— Сказав тобі...

— Тільки не про вас писано.

— Як так!

— Дуже просто. Слухай, Васюков, будь приятелем, збігай по Ананьїна, скажи, що негайна справа, і з ним вертайся.

— Бачу розумієш,— сказав Москальов з слабкою надією,— приятелів кличеш.

— Кличу, а не лишиш ти мені, Федоре Івановичу, газетку?

— Ні, не можу, є ще добрі люди, яким треба ознайомитись.

— Так ти за агітпропа працюєш?

— Хе-хе, щось ніби.

— Ну, бери, Полю, віддай йому, нехай читають. Таку статтю можуть усі прочитати. Тільки знаєш що, Федоре Івановичу, не на ваш млин вона воду ллє.

— Чи так?

— Знаєш що, Полю, я наваживсь. Ось покликав Ананьїна. Підемо до Прошки, запишемось.

Москальов устав, заховав газету в кишеню, і в його здигованому погляді замигтіли іскри скаженої люті.

LIV

Дронов поспішав. Його ноги не потрапляли в вузькі сліди й місили грязюку.

— Завтра... Хоч до завтра... Завтра зробимо спробний виїзд і потім усе піде. Позавтра заоремо прокляті межі й тоді побалакаємо по-щирості. Прочитаємо цю статтю. І далі буде гаразд. Відсіється непотрібна частина. А з комуною? Іполітов якраз вчасно. Має рацію Телешов, має рацію старий, але дуже він гарячий. Адже Іполітов теж за статтю, тільки не сьогодні, а за три дні. Припустімо, ніби пошта запізнилася на три дні. Найголовніше, що ця стаття не є партійна постанова. До цього висновку чи прийшов би я сам? Але чи має рацію Іполітов?.. Ці нічні справи... Залякування людей і інше, справді, дуже подібне до того, що в статті. Але одне ясно, якщо прочитають статтю сьогодні, завтра колгосп роз-

біжиться. Це недозволено. І в місті які йолопи сидять; що надіслали замість ковальського вугілля? Тільки дратують людей.

Дронов пообіцяв ковалеві зайти перед зібранням, щоб подивитись на привезене вугілля. Він неясно пригадував випадок на заводі, коли технік Андрєв якось використав кам'яне вугілля для ковалів. Він тоді тільки краєм вуха чув цю історію, а зараз би ось у пригоді стало...

— Іншим разом, друже Дронов, треба слухати обома ухами. Невідомо, що де може адатися в житті.

Коваль чекав на голову. Недовірливо провів його до кузні, де в кутку чорною масою лежало звалене паливо.

— Даремно пробуєш, Михайле Івановичу. Непридатне це вугілля, сорок верст туди і ще сорок верст назад доведеться колгоспних коней ганяти. Як же людям не лаяти нас голово-тесами? А з кормами що в нас, дай боже здоров'я?..

Правда, з кормом справа погана. В районі Думи вже чотири вола піднятися не можуть, охляли. Дума радить їх прирізати, поки ще не здохли. А в Кирчиному районі можна зайвину знайти. Дронов пробував звідти вилучити дещо для Думи, але всі стали цапа. Зараз Дума збирається досліджувати горіща.

— Я проти,—відрубав енергійно коваль,—я проти будь-яких трусів, і так довели людей...

Дронов скинув куртку. Кинув до горна дві лопати вугілля і молотком з довгою ручкою почав його кришити.

— Люди ще говорити можуть, а худобі здихати доводиться.

— Одне—лихо, а друге—біда!

— Принеси води,—наказав Дронов.

— Пробував я й сам всіляко.

— Кажуть тобі, давай води.

Поки Прощка ходив по воду, Дронов розколов на тріски уламок дошки. Коваль приніс воду. Він усе ще не вірив, що спроба Дронова власься. Він повернувся не один. Разом із

ним увійшов довгий сухорлявий чоловік, що в ньому Дронов з опису впізнав Ленькіна.

Високі мисливські чоботи робили Ленькіна ще довшим.

— Спробуємо,—сказав коваль Ленькінові.

— Спиток—не збиток,—згодився той мляво.

Дронову чомусь відразу подобалась ця людина. Запросив його очима ближче. Вода збивала в масу кам'яний порошок. Дронов підклав сухі тріски і запалив, а Ленькін став коло міха, і м'яко піддував. Від полум'я маса почала димитись. Ішла пара. Раптом вуха Дронова вловили характерне потріскування, що ним вугілля починає займатися.

У коваля шумно вирвалась наївна радість.

— Тю, йолки-палки, крий, Олексю!

Ленькін наліг на міх. Вогонь почав викидувати на поверхню свої сині язички.

— Христос шістьма паляницями тисячу людей нагодував, а в нас пролетареві треба чудо творити, щоб перемогти бюрократичне безладдя радянського апарату.

Сміялися.

Дронов був дуже задоволений. Почував себе переможцем. Витер замазані руки й спитав коваля.

— Ну, як же з сіном буде, Прошко?

— Ех, Мишко, вибач, брате.

— Не питайте ви поради у наших голів. Із березового пенька, вони витесані.

Коваль обняв Дронова. Той повиснув у повітрі і, повотузившись недовго з приятелем, вирвався з обіймів зраділого велетня.

LV

З самого початку зібрання Наташа була в церкві. Вона гадала, що люди нападуть, але жадного гострого виступу не було. Старшини дворів і уповноважені доповідали, що в їх усе гаразд. Блошин виступив із агітаційним закликком, застерігаючи колгоспників від «літатських хитрощів». Його палка, темпераментна промова здавалась тепер зайвою.

Усе йшло своєю чергою. Говорилося тільки про завтрашній виїзд. Обговорили й уточнили робочий план першого тижня. Встановили місце, звідки починатиметься оранка, хвалили зарізати охлялу худобу, щоб підчас оранки жінки могли варити м'ясо робітникам. Усе було зрозуміле, точне за планом. А холод все ж таки шилом колов Дронова всередині. Він подивився на людей. Обличчя здалися йому масками, очі чужі, заховані.

У всьому готуванні була якась млявість. Не було в ньому зацікавленого напруження.

Дронов із переляком відчув, що ці люди тільки шілко-ряються. Йому хотілося схопитись і крикнути:

— Кажіть, що у вас всередині, кажіть просто...

Але Іполітов був захоплений. Комолін нахилився до Дронова (знову цей горілчаний перегар) і шепнув:

— У п'ятім ряду двоє глтайчиків пригрілося, вигнати б.

Дронов запротестував. Тоді Комолін почав шухукатися з Іполітовим.

— Одне слово, завтра о восьмій годині в бойовій готовості на базарному майдані.

Зібрання закінчилось. Люди повставали. Дронов кинув ще кілька льозунгових фраз. В залі пробігли мляві оплески.

При виході, саме в той момент, коли він побачив Наташу, підійшов до нього Саша Фомін. Парубок був блідий. Очі дивилися напружено. Боком, сліпувато ткнув йому щось у руку. Дронов узяв папірця. Підійшла Наташа. Поки вони віталися, Саша зник.

— Подивіться, що тут...

Відійшли обіч. Зачекали, поки всі пройдуть. По тому Дронов швидко повернувся до клубної лампи. На записці великими нерівними літерами було виведено:

— Не вірте батькові і більше не питаєте.

Дронов тільки зараз згадав, що на зібранні Фоміна не бачив. Коли вони, вже впірнувши в морок, почали шукати **витоптані** сліди, Наташа спитала:

— Що було в записці?

— Дуже дивно, не розумію. І останніми днями це вже третя історія.

— А ви як гадаєте?—дражнилася Наташа.

В голосі Дронова вона відчула скаргу. Зупинились перед якоюсь калюжею. Повертати не хотілося. Дронов простяг руки до Наташі, і вона раптом опинилася в повітрі. Поки Дронов переносив її, цілувались. Вона, щаслива, відбивалася, але в її обороні не було сили.

— Ви божевільний,—сказала вона. Але це звучало ніжно.

Зайшли до неї. Наташа засвітила лампу. Дронов підійшов до нижньої полиці й спитав:

— У якому томі Леніна про сільсько-господарське питання.

— Я вам знайду.

Дронову вона здалася рідною, як ніхто. Його серце широко відкрилося, і несподівано для себе він розповів їй про всі свої сумніви.

Чай був готовий. Очевидьки, Наташа чекала, що прийде Дронов.

Вони сиділи в затишній кімнаті. Наташі був приємний її клопіт.

У швидкій, палкій мові Дронова чувся заклик до співчуття. Вона рішила не лякати його своїм звичайним глузливим тоном. Про розмову з Мартою поклала собі сьогодні не казати. Тепер, після мирної атмосфери зібрання, Мартин переляк здався їй панічним.

— Що б могла значити ця записка? Як ви гадаєте?

— Я гадаю, що хлопець на ворожій стопі з мачухою і в їх трапилося щонебудь.

Наташа взяла записку, уважно прочитала, похитала головою і не втримала докірливих слів.

Наташа говорила, серце її тремтіло від жалю до Дронова, але слова падали, як вдари шаблі. Вона бачила, як темнішає його обличчя, як сердито піднімаються брови...

— Однаково, треба сказати все, все...

Раптом Наташа помітила, що цікавість заступає його роздратовання. Він дедалі більше прислухався. Його ранкові сумніви ствердилися.

— Телешов має рацію,—сказав він, підвівшись.

Наташа кинулася до нього, боячись, що він піде. Вона жадібно дивилася йому в вічі, намагаючись угадати, чи зрозумів він її. Раптом згадала:

— Мишко, револьвер із вами?

Вперше назвала його просто Мишкою. Дронову біля рота з'явилася зневажлива усмішка.

— Не стає тільки, щоб мене до всього попобили.

Рука Наташі затремтіла.

Дронов зрозумів, що сказав не те, що треба. В погляді й лотику дівчини була така запаморочлива обіцянка, що він лишився.

LVI

Дронов раптом прокинувся. Ніби штовхнув хтось. В шпарку напівзачиненої віконниці сонце махало золотими шаблями. Це був нерівний дуель березолевого сонця з запізнілою зимовою темрявою.

Першим почуттям був переляк, але спокійний тик-так його годинника й услужливо відкритий циферблат заспокоїли його.

Не спізнився...

Дронов відчув себе на чолі війська в поході. Це військо пройшло вже тяжкий і довгий шлях. Зазнало втоми, пережило лихо й злидні, втратило молодецьку веселість чекання першого бою, його прапор згорнутий, і несуть його, міняючись, стомлені прапорові.

Який буде настрій, коли після тяжкого походу доведеться наладовувати рушниці. Адже сьогодні будуть тільки перші спробні сутички, а завтра справжня війна... Так учора пояснив йому становище старий партизан Пропка Клименко.

Коваль був спокійний більше, ніж будь-коли. Дронов нервувався. Від цього безсуперечливого підкорення німіло його серце.

— Так, аджеж так і мусить бути,—намаатався він заспокоїти себе. Але слова звучали порожньо.

І Наташині очі. Її сльози. Вперше бачив її такою...

Вперше довелося заспокоювати її. Вперше боялася за нього ця дівчина і саме вчора, коли в нього було стільки сумнівів, саме вчора подарувала свою вірність.

— Перемога...

З цим почуттям підійшов до умивальника, сердито розтер себе рушником і, виходячи з кімнати, високо ніс голову.

До сніданку Фомін забіг уже з села. Дуже квапився. Дронов бачив у його звичайну певність. Марія Микитівна дала яєшню, міцно наперчену, улоблений сніданок Михайла Івановича. Фомін витяг зелену пляшку.

— Ну, по чарочці.

Дронов просто подивився й посміхнувся. Подумав:

— Так йому не вірити?

В очах Фомінові іскрилася цікавість. Дронову на мить здалося, що Фомін зважає його очима.

— Наливайте...

Підчас сніданку Фомін майже не розмовляв. Марія Микитівна нечутно сновитала до кухні й назад. Коли Дронов перекинув останній ковток чаю. Фомін відкашлявся й забалакав:

— Михайле Івановичу, лихо сталося.

Дронов підняв голову. Серце підскочило...

— Сьогодні двадцять сім вибуло з колгоспу. З найзamoжніших.

— Як вибули?

— Тобто подали заяви, що хочуть вийти. У сільради просять дозволу скликати зібрання одноосібників. Я покищо відмовив.

— І правильно,—сказав Дронов. В його мозкові затанцювали числа.—Кажете, двадцять сім?

— З нашого району. До вас Дума вночі забігав. Від нього й знаю.

— Ще вчора?

— Ну так, вас, товаришу, не було дома.

— Та я ж до першої години повернувся.

— Може, ми вже спали. Я гадав так, вранці встану, усіх їх обійду, побазікаю, поки ви встанете.—Фомін зупинився і чекав на похвальне запитання Дронова, але той мовчав.

— От, якраз я від їх. Дев'ять забрали назад, а решта вперлася на своєму.

— Ні землі, ні зерна я їм не дам, і коней не поверну.

— Тоді лихо буде.

— Яке лихо? Це за статутом.

— Так, але Захар усі справи зіпсував, учора ввечорі скликав з усіх районів бідноту і прочитав їм газету.

— Телешов?

— Так, він. Прочитав. Там народу було більше, ніж у клубі. Я теж туди пішов... По мене забігли... Що вже сперечалися, так сказати не можна. Напевне, там виходить теж чимало. А в Писаренка зовсім справа потана...

Дронов спалахнув, схопився й кинувся до своєї кімнати. Коли вийшов, з-під куртки стирчав кінчик жовтої кобури. Фомін любовно подивився йому вслід. Дуже подобався йому шалений запал Дронова.

На ганку Дронов спіткав Кирку. Фомін вийшов до їх.

— Скільки одноосібників ми налічили вчора?—спитав його Дронов.

— Здається, вісімдесят чотири, коли додати до їх цих вісімнадцять.

— З мого району додайте до їх сорок два, а з дідового сто сім.

— Сто сім?

— Захар усе зіпсував,—сказав Писаренко з розпачем.

Були вже на вулиці.

Широка усмішка молодого сонця здавалася Дронову цинічним плузуванням.

Кімнати управи захрясли пародом. На базарному майдані зібралися райони. Захар не з'являвся. Дума й Писаренко почали до своїх районів. Гіяцинтов підніс Дронову велику пачку м'ятих бумажок.

— Некрасов має рацію,—промовив він сумно.

— Хто?—спитав Дронов, не розуміючи.

— Поет Некрасов,—сказав він, витягаючи дві цигарки з Дроновської пачки.

«Суждены нам благае порывы»,
Но свершить ничего не дано».

Дронов дивився на заяви, вглядався в нерівні літери мужиків.

«...бо я не з своєї волі вступив, а до того ж жінка не хоче»...».

«...цим прошу мене добровільно виключити через те, що зазнав примусу...».

«...зважаючи на те, що центр так ухвалив, що він колективізації зробить кінець, а я не такий свідомий...».

— Що скажете?—спитав Гіяцинтов, витягаючи третю цигарку.

— Я їх...—стукнув по столі Дронов,—я їм покажу.

— Ну, це вже не по-некрасовському,—сказав Гіяцинтов, перелякавшись зблідлого обличчя Дронова.

— Чхати мені на вашого Некрасова,—спалахнув Дронов, змітаючи з стола папери.—Я не по-вашому Некрасову живу, а по-ленінському. Розумієте? Черговий!

Увійшов черговий.

— Сідлати мені негайно Писаренкового буланого.

— Нема його...

— Щоб був осідланий за п'ять хвилин біля ганку... Зрозумів? Раз, два.

Дронов відразу змінив своє обличчя. Похмурий, сірий, він не був до себе подібний. Вийшов на ганок.

— Бам тут чого треба?—крикнув натовпові.

— Ми за плутами, за конячками...

— Вимітайтесь звідси вмить, щоб тут нікого не було. Не бачите, що я зайнятий? Сьогодні перший виїзд колгоспу, розумієте? А плугами ще встигнете в зубах накопирсатися. Чули?

Люди стрепенулися. Дронова таким ніколи ніхто не бачив. Швидко очистили двір.

Дронов їх уже не бачив. На дворі управи стояла колона «Комсомольської борозни». Коні були уквітчані стьожекками. Червоніли прапори. Ворота були відчинені. Комсомольці чекали, поки Дронов тляне на їх.

Вічкуткін рапортував:

— Десять плугів, п'ять борін, одна сівалка.

— Молодці,—сказав Дронов. В його очах рябіли літери льозунгів. Він скочив у сідло. Його привітали. Проїхавши повз Телешова, він навіть не помітив, що старий сидить на своєму коні, як кіт на паркані. Він почував одне, що якісь люди перетинають йому шлях і намагаються по-зрадницькому звалити його.

— Я їх змету. Я їх розчавлю...

В душі була лють,—як сміють вони підкопуватись під його велику справу.

— Товариші,—крикнув він хрипло,—деякі несвідомі елементи, хисткі тварі, намагаються похитнути підвалини нашого колгоспу. Вони очікували слушного часу, і тепер розбігаються, як щури з корабля підчас аварії. Але наш корабель тримається добре, а наше вітрило—червоний прапор революції — натягнуте міцно... Ми їм покажемо, тадам, як дружно піде наш колгосп уперед!

Підводи рушили, прапори хитнулися, ряди сівалок прогриміли, як артилерія.

— Артилерія соціалізму,—подумав він.

Діти співаючи пішли вперед. Раптом зупинилися, завагавшись. Їх затримала калюжа. Дронов скочив на землю, ступив у калюжу й по одному перекинув дітей.

Плескали. Крик:

— Хай живе товариш голова, справжній товариш!

— Гарний хлопець.

Наташі допоміг перестрибнути останній. Глянули один на одного.

Захар повернув голову. Шляхом безперестанно їхали одна за одною борони, плуги й сівалки. Серце раділо з цього видовища, хоч бракувало сто п'ятдесят дворів із усіх, що передбачалися.

В кінці села зупинилися. Розпочали мітинґ. На мітинґ народ висипав рясно. Люди тяглися по вулицях валками... Щоб усі вмістилися, треба було відтягти лінію далі. Командував Кирка. Виструнчився довгий ряд возів. «Комсомольська борозна» пішла вперед.

Раптом спинилися. Переказали, що місток завалився від останньої повені. Щороку цей нещасний місток зносило водою.

Блошин крикнув:

— Хай живе колективна праця! Лопати, сокири, цвяхи, дрючки, дошки вперед!

— Вперед, хлопці, мишачою ристю, котячим талопом!— крикнув Телешов.

Паркан, що стояв край села, був миттю розтягнений, і матеріяли та струменти попливли живим конвезром.

Під дзвінками вдарами сокир білості тріски розліталися птахами. Пилки творили веселу музику. Натовп обернувся на робітничий табір.

Усі намагалися брати участь. Винахідливість маси не мала меж. По півгодинній мурашиній роботі міст пишався, міцний і високий як ніколи. Канави не були перешкодою.

— Хай живе колективна праця!— крикнув знову Блошин.

— Хай живе!!— вторила маса.

— Геть зневірених!

— Геть слабодухих!

Коваль став на воза, і його тучливий бас було чути далеко. Він уміло використав випадок із містком: натовп тішився з себе.

Виступив Іполітов. Казав про глитаїв, що докладають усіх сил, щоб зірвати колгоспну справу. Говорив він вміло, вміло затрожував, проте його промова прийшлася не до вподоби.

На високім горбу двинтаря серед юрби стояв Микита Андрійович. Коли Іполітов почав промову, він ехидно посміхнувся:

— Стара кобила хвостом себе звеселяє.

Але його насторожений шух не виїмав співчуття. Натовп мовчав. Говорив Блюшин, далі Дума. Телешов не виступав. Дронов, що до хрипу кричав спочатку, тепер тільки вигукнув:

— Не дамо ворогові на здобич нашого колгоспу!

«Комсомольська борозна» заявила, що комсомольці не повернуться на село, а подадуться просто на поле й сьогодні почнуть оранку. Їм плескали. Дронов поклав собі їхати разом з ними, щоб заспокоїтися трохи, бо в такому стані однаково він не може взяти участь у призначеному засіданні управи.

Перш, ніж вирушити, до нього підійшов коваль.

— Мишко, насамперед слід скликати осередок у справі Телешова, крім того, приїхав Топкін. Виявилося, що все це підступи, і коні, і крам знайшлися в приятеля Шишакіна. Все було підготовлене для провокації.

— А Шишакін?

— Іполітов уже наказав.

— Я поїду,—сказав Дронов зажурено.—Незабаром повернуся... Він притиснув острогами коня і помчав за комсомольцями.

За увліссям Дронов спинився, піднявся в сідлі. Йому хотілося глянути далеко-далеко в шинельно-сіре, вільне поле, на якому подекуди вибивалася неспмілива зелень.

Організованість виїзду, прапори, пісні школярів і, особливо, випадок з містком зробили своє. Деякто просто з поля побігли до Гіяцинтова й забрали в старого назад свої заяви. Клименко пробував скликати осередок, але збиралися дуже повільно. Іполітов напав на Телешова.

— Я тобі, старий, казав, не гарячись!

— Добрий піп до могили вчиться,—погодився притихлий Телешов.

Коли Гіяцинтов увійшов, щоб спитати, чи може він повертати заяви, Телешов відразу ожив.

— Висівки відійдуть, чистеньке лишиться,—казав він, як і раніше вперто.—Я робив так, як мені було сказано в районі.

Вирішили зачекати на Дронова й тільки тоді скликати осередок. Фомін зник ще вранці. Комолін сказав, що біля сільради збирається народ.

Іполітов присадив його. Заявив, що ніяке зібрання одноосібників дозволене не буде. Він запропонував надвечір зібрати партійців і комсомольців озброєними, щоб вночі вилучити всіх призначених для виселення тлітаїв, бо треба їх покищо ізолювати.

Комоліна призначили на начальника збройного загону.

Дронов лишався біля комсомольців, доки не виорали перший квадрат. Хлопці працювали дружно. Вічкункін був за керівника. Дівчата після кожного повороту обчищали з лемешів налиплу грязюку. Погляд Дронова спинився на Салпі Фомінові. Той, розчервонівшись, впевнено йшов за плугом. Одну мить Дронову схотілося покликати його до себе й розпитати про все. Але не знайшов у собі сили порушити хід роботи.

Дронов вперше бачив оранку. Тепер тільки зрозумів, яка це складна й важка праця. Коли один з плугів зіпсувався, він відчув біль і занепокоєння. Хлопці поклали, що лишаться в полі, а в завтрашньому виїзді від їх братимуть

участь Вічкуткін і Балашова, що сьогодні ж повернуться на село.

Коли Дронов залишив своїх молодих товаришів, у казані вже варилася каша, і четверо хлопців робили курінь.

Дронов щось на другу годину приїхав у село. Дорогою раз-у-раз зустрічав мужиків і бабів прупами й по-одному. Коли наближався, балачки притихали, й селяни мляво вітали його.

Дронов направив свого коня до сілради, де перед будинком і в дворі чорнів великий натовп. Дронов зупинився. На верхній площадці ганку, з боку двору, стояла ніби президія. Знизу натовп жваво подавав репліки.

Дронов зараз же побачив Фоміна. Поруч його стояв Шишакін, що його Іполітов мусив був затримати в справі Топкіна.

— Що тут робиться?—подумав він і під'їхав ближче.

На нього ніхто не звернув уваги.

Шишакін кричав:

— Ім'ям ради, громадяни, ніхто не може чинити беззаконство.

— Правильно,—вторували звідусюди.

— Хіба я винен, що їхній комуніст напився, як свиня, і загубив коней і крам?

— Притягти їх!

— А ти де був тоді?

В Дронові піднімався ранішній настрій.

— Що тут робиться?—крикнув він Фомінові.

Усі обличчя повернулися в його бік.

— На вимогу громади я звільнив Шишакіна і решту. За їх громада ручиться.

— А ви? Ви ручитеся, товаришу Фоміне?

— Він у нас за головного!—кричали звідусіль.

— Відповідаю,—сказав Фомін і відвернувся від Дронова.

— А хто дозволив збори?

— Рада дозволила.

— А ви це погодили з ким слід?—промовив Дронов загрозливо. Натопи загарчав.

— Усе треба погоджувати... побалакати... де слід... А ми свої права боронимо... Дайте насіння, землю! Не хочемо в колгоспі бути! Годі дурня клеїти!.. Силують!

— Про все вирішить управа.

— Товаришу Дронов,—сказав Фомін, коли раптом настала тиша.—Щодо насіння й земельного фонду, колгосп без ради не правоможний рішати.

— Фоміне...

— У мене є телеграма,—і він показав папірця.

Коли через голови людей йому передавали телеграму, Дронов помітив на призьбі старого Бахорева. Поруч його сидів якийсь гладун... Не зводячи своїх котячих очей з Дронова, він щось шепотів Бахареву.

— Ага, от у чім сила...

З тексту телеграми, підписаної Спіріном, видать було, що Алешино само запитало район, і Спірін давав про це загальні вказівки.

Дронов хотів сховати телеграму, але Фомін попрохав її назад. Не хотівши опинитися в ніяковому становищі, Дронов віддав її, повернув коня й поїхав на квартиру.

Його гостре вухо вловлювало кілька глузливих вигуків. Йому було ніяково.

Дронов зрозумів дворучництво Фоміна, але не міг покищо вгадати, яку той має мету.

Перед домом на нього чекали троє. Дронов здалеку впізнав довготелесого Ленькіна. Той спинив коня й люб'язно допоміг Дронову злізти.

— У нас є про що з вами побалакати.

Увійшли до кімнати. Дронов замкнув двері. Гості посідали.

— Ми втрюх,—сказав Ленькін, вказуючи на Васюкова й Ананьїна,—прийшли до вас. Михайле Івановичу, заявити, що бажаємо записатися до колгоспу.

— Так, залишемося,—повторили обидва.

— Ми ознайомилися з статтею товариша Сталіна і визнаємо, що політика повернеться на правдивий шлях,—сказав Ленькін.

У Дронова здивовано розкрились очі.

— Ви тому й прийшли?

— Саме тому,—підтвердив Ленькін,—крім того, ми знаємо, що глитайня агітує й баламутить народ.

— Правду каже,—сказав Ананьїн.—А щодо статті, треба зробити...

До кімнати червоною цеглиною влетів Кирка. Відразу почав тяти Дронова на осередок. На свій подив Дронов знайшов Фоміна на осередку.

— Розігнав їх,—сказав він, звертаючись до Дронова.— А ви, Михайле Івановичу, зробили помилку.

— Я?—очі Дронова ситали іскри.

— Так, коли народ туде, не слід на його тоді покрикувати. До мужика треба вміти підходити.

— Телеграму ви послали Спірінові?—гостро перебив Дронов.

— Це справа Медведєва,—нахабно вадкараскався Фомін, передаючи телеграму Дронову.

Осередок ухвалив, що протягом ночі зберуть «шкідливих». Комолін складав список, почувуючи себе в своїй стихії.

Дронову все це здалося зайвим, і від голосування він утримався. До резолюції в справі Топкіна навіть не прислухався.

Вирішили, що тим, хто вийшов із колгоспу, видадуть майно і насіння, згідно з статутом. Під земельну ділянку для одноосібників згодом виділили обліг за миколаївським шляхом.

Дронова опанували погані передчуття. Він стояв біля вікна і вдивлявся в сутінки, що дедалі густішали. Почував, що десь допустилися помилки, але боявся про це зараз думати.

Наташа прокинулася. Серце їй здригнулося, як підстрелений на бігу заєць. Підняла голову. До неї донеслися уривки якихсь звуків, чийсь голоси...

— Що трапилось?.. Де Мишка?—Швидко одяглася. Вийшла на ганок. У Блошиних було світло, очевидячки, і їх теж розбудило щось надзвичайне... Відчинились двері, й показався Блошин. На ньому було накинуте пальто, з-під якого виднілася білизна. На босих ногах шльопали калоші.

— Що трапилось?—спитала Наталя Миколаївна нервово.

У Блошина заклацали зуби. Горло стискала спазма. Він хрипко сказав:

— Наталю Миколаївно, може повстання?

— Пов...?

Наташа чула витук Блошина, але навіть не повернулася.

— Куди ви, в таку темряву, грязюку, а може й небезпечно...

— Куди їду?..

Наташа не бачила грязюки; де траплялися сліди, вона скакала, як гірська кізочка, але були місця, де доводилось чіплятися за паркани, м'яко, по-кошачому...

Хвіртка у Фоміних була відчинена.

— Чи вдома? Чи живий?

На ганку нікого не було. Вхідні двері відчинені навстіж. На столі стояла пригашена лямпа.

Наташа зупинилася біля дверей Дронова.

— Дронов, Дронов... Мишка...—Тільки зараз помітила, що не має голосу. Вона натиснула ручку, увійшла. В кімнаті темно. Вона прислухалась. Ніяких звуків, крім шаленого стукоту її серця. Потім її вухо шіймало легеньке хропіння. Швидко підійшла до ліжка, простягнені руки наштотхнулися на обличчя сонного.

— Мишко, Мишко...—трусилася вона його.

— Хто такий?

— Дронов, вставайте... Скоріш. Я тут... Наташа...

— Нат...

— Тихше, одягайтесь скоріше, в селі щось трапилось. Одягайтесь, не питаєте...

Дронов швидко одягся й запалив свічку. Його вуха теж вловили якісь незвичайні для алешинської ночі звуки.

Раптом хтось ударив у церковний дзвін.

— Пожежа, чи що?

— Може бути,—стамилась Наташа.

Мишка схопив револьвера і вийшли.

Сумні осиротілі удари дзвона ще кілька хвилин будили тишу... Несподівано обірвав їх тупий, крихкий постріл...

— Що таке?

— Мишко, скоріше біжімо!...—Пробігли вулицю. Подекуди зустрічалися людські постаті, і все чутнішав, наближаючись, галас. Ніде жаден відблиск світла не прорізував оксамитну ніч.

Почулись голоси. Вони зупинилися. Кроки, що місили грядюку, наближались...

— Сюди, сюди, скоріш!..

— Ну, ну, братишки, тільки в порядку. До церкви біжіть, впіймайте поганця!

— Бахорев старий,—шепнула Наташа.

— Пристрелю,—кинувся Дронов.

— Ні, не треба, Мишко, спочатку до телефона.

Дронов міцно притис Наташину руку.

Машин уже був на ногах, але світла не запалив. Вовтузився біля телефона.

— Апарат не працює, товаришу Дронов. Десь, мабуть, зрізали провід.

Знов на вулицю. В напрямі, звідки йшов галас, знімався жовтий відблиск полум'я, що раз-у-раз більшало. Тримавши одне одного за руки, обидва топнуть у густім морозі.

На завороті Дронов раптом рішуче повертається до Наташі, міцно її цілує... і випускає її руку. Голос Наташі трем-

тять, але вона не кричить, не говорить. Тільки з розпачем прислухається, як хлипають, віддаляючись, його кроки.

Зупинився, прислухався і знову кинувся вперед.

Перескакує канаву й стикається з усієї сили з якимсь чоловіком, що, виритаючи тисячу проклять, валиється просто в грязюку.

Дронов мчить далі. Із поріділої темряви галопом вершник. Дронов пізнає Іполітова.

— Іполітов, гей, стривай!—Але той навіть не обертається і мчить далі по морю грязюки. За кілька хвилин чути, як копита вибивають тупіт на сухому, високому місці.

— Невже втік?—рука на револьвері, простує далі в напрямі голосів. Хтось тягне в темряві корову. Ось виблиснули білі груди телят. Ведуть коней. Двоє тягнуть щось важке.

— Корів розтягають... Може вже збили замок з інбару... Та що ж діється?—Тривога роздирає груди. На повороті до провулка сівалка зчепилася з возом, гримлять залізні частини, щось тріщить, крик, ревіння волів. Він уже тут.

З протилежного боку вулиці дивиться на двір. Ворота розламані, і в дальшому кінці іскриться вогонь. Хтось стоїть обіч, щільно.

— Що тут трапилось?—питає він у тіні.

— Комуна ховають, не бачиш хіба...—Хтось над його вухом голосно сміється.

— Гадали комуністи, що як і раніше живемо, що все можна...

Кидається вперед. Через вулицю. Він уже в дворі. Бачить, що горить не корівник, а кинута в кутку двору купа соломи. Якраз там, де стоять машини.

Світло вогню розкидує силу моторошних тремтливих тіней, а навкруги стогоном стоїть галас.

— Інбар цілий,—промайнуло в мозку.

Боротьба точилася біля машин. Першим помітив він Ленюкіна. В руках у того блиснуло щось, і з виттям падає якийсь чоловік. Потім пізнає коваля. Він звалив когось, і зараз чо-

ловік, маленький на зріст, простув на Прошку з величезним дрючком.

Дронов націлився. Лунає постріл, що примушує людей розбігтися.

Клименко ревів:

— Дронов, сюди...—Мишка кинувся до нього, але в цю мить збоку його наздоганяє якийсь чоловік, удар приходить в плече. Не помічаючи болю, Дронов посувається вперед. Але раптом спотикається й падає. Хтось на нього навалюється. Ліву руку пронизує гострий біль. Визволивши праву, Дронов пробує відбитись. Ручка револьвера встромляється у щось м'яке. Він уже на ногах і, ще не зробивши кроку, встигає ударити лежачого. Бійка починається з новою силою. З боку воріт ідуть люди, і Дронов чує, як Клименко, впізнаючи з голосу своїх, ставить в ряди все нових і нових бійців. Вогонь високо скидає полум'я, і в його світлі Дронов бачить важку людину, що з великим дрючком іде просто на нього. Дронов простягає уперед руку з револьвером і, втрачаючи свідомість від разючого удару по голові, чує свій постріл.

LIX

Дронов сидів на низенькій лавочці у внутрішній кімнаті в хаті Клименка. В сусідній кімнаті чувся гомін і тупотіння людей, що входили й виходили. Щойно тут була Наташа, перев'язала йому голову. У вухах туде. В очах безладно миготить... Оля, ковалева дружина, напуває його гарячим чаєм. Все тіло вкривається потом, і з кожним новим ковтком він чує, як сила повертається до нього. Клименкова дочка, чепурна дівчинка, з великими здивованими очима, в подертих повстяничках, здорова, кругла, дивиться на його замотану голову. В пильному погляді дитини він читає цікавість і почуває, що пов'язка велика й смішна. Дронов повільно насилу посміхається.

— Ти червоний?—питає дитина серйозно.

— Що таке?—(ледве чує свій голос).

— Ти червоний?—питає вона вперто.

— Так.

— Тебе хто побив?

Дронов не знає, як відповісти, не розуміє.

— Тебе білі побили?—питає вона знову.

— (Ага, білі). Так, вони.

— А ти їх бив?

— Бив...

— А вони побігли?

— Побігли.

— А коли повернуться назад, ти знов з ними битимешся?

— Битимусь.

— Вірро, іди звідси. Не бачиш, що дяді голова болить?

Дівчинка відсторонилася ледве-ледве, на дитячий крок.

Але очі їй втупилися в Дронова.

Мати виходить у справах.

В кімнаті зараз нікого немає, крім їх обох.

— Білі погані?—питає дитина знову.

— Поганючі.

— А ти червоний? Ти гарний, дядю. Я теж червона і битиму поганих білих. Не бійсь, ми їх проженем далеко з татом. Його бояться білі. Ти ось білих не боїшся?

— Ні.

— Я теж ні. Червоні не бояться білих, ніколи. Я теж не боюся. Візьму дрючок і дам їм такого...

До кімнати увійшло кілька чоловік. Вони принесли з собою талас і життя. Дронов подивився на їх. Коваль посміхається йому. Входять Ленькін і Захар, біжить Кирка і відразу до нього.

— Ну, як себе почувавш?

— Не знаю.—Пробує встати, але не може відразу.

— Удар не загрозливий, прийшовся трохи збоку,—говорить підбадьорюючи Ленькін.

Заходить Ананьїн, потім коваль і Наташа.

Дронов одшукує її очима, робить крок до неї. Йому хочеться розповісти Наташї все, що промайнуло у нього в голові, коли він розплющив очі й першою побачив її. Простягаючи руки вперед, він тільки зараз помічає, що вони забруднені кров'ю і гноєм. Тепер він розуміє, чому чай дхнув гноєм.

— Іди, помий руки,—сказала Наташа, виводячи його з кімнати.

Був ще світанок.

Від дотику холодної води, від свіжого легенького вітерця, він почув себе бадьорішим.

— Ти дуже багато крові втратив,—говорить Наташа і дивиться на нього. Вона бліда. Очі ніколи не були так ніжні.

— Явтротив...—він навімісє повторює її слово, з яким вона звернулась до нього на «ти».

— Так, у тебе багато носом крові йшло. Добре, що Топкін тебе звідти видер, а то зовсім роздавили б.

— Мене?

— Ну, звичайно, сподіваюсь тоді відомо, що тоді здорово по голові дали?

— Це знаю, але хто?

— Там було багато народу. Клименко говорить, що тебе Микола Мітькін вдарив, але ти теж не лишився в боргу.

— Та він же член колгоспу?

Із хати крізь напіввідчинені двері чути було голоси.

— Дронов, іди уже.

Увійшли. В кімнаті зараз бачив усе ясно. Захар підійшов до нього і, торкаючись тремтячою рукою до його ліктя, сказав:

— Мишко, дуже голова болить?

— Не болить, тільки туманіє.

— Бо втратив крові батато.

— Пий ще чайку.

Біля стола стояв незнайомий чоловік. На його військовім кашкеті не було зірки. Шинеля без нашивок, на поясі висіла новенька кобура револьвера.

Забігає Вічуткін. У нього в руках військова гвинтівка, вигляд бойовий.

— Товаришу Антонов, люди готові,—рапортує він.

Перед очима Дронова за спітнілими шибками вікон промайнули шість силует озброєних людей.

— Ну, товариші, обміркуймо справи. Мені ніколи тут довго сидіти. Треба Бахоревих помацати,—потім, повернувшись до Дронова, подає йому руку.

— Я з районної прокуратури, Антонов. Учора ввечорі приїхав,—не було часу зустрінутися, а тепер у мене нагальні справи.

— Ми підемо до колгоспуправи.

— Я теж гадаю за годину там бути,—каже Антонов.

Вирушили. Антонов із трьома озброєними звертає в провулок. Триста коротких кроків з двома зупинками робить Дронов, але, не дійшовши ще до управи, відмовляється від провожатих.

— Тобі б краще полежати, Мишко,—пропонує Кирка.

— Ні,—заперечує Захар,—витримає. Ми всі швиденько... А, по тому вже хай відпочиває.

В управі багато народу. Обличчя цікавляться, співчують.

У кімнаті голови Дронов відкриває збори. Наташа бере папір і сідає за протокол. Дронову ще не ясно, про що мова мовитиметься.

— Порядок денний, товариші?

Ленькін просить слово.

— Дозвольте, товариші, хоч я й безпартійний. Але становище таке. Я гадаю, що спершу, для ясности, треба формально визначити, яке становище. Одне слово, глитайчики пішли тузом, а вийшла дуля.

Сміялися. Самому Ленькінові теж порівняння стало до вподоби. Заховав під вусами задоволену усмішку.

— Правильно кажу?—спитав він.—Як я сказав, вони гадали—напруть, розтягнуть монатки, та й кінець колгоспові. Але спізнилися трохи. Я про їхні витівки ще позавчора знав.

— Чого ж мовчав?—бовкнув коваль.

— Прийшла пора, от і сказав.

— Правда, ти до мене перший прибіг.

— Навіщо, гадаю, баламутитись передчасно, може все це балачки самі. Та крім того, я ж не був ще членом колгоспу. Як подивився я на ці діла, дотадався, що шора. Хотів товаришеві Дронову сказати, але Кирка його потяг із собою.

Вияснилося, що вчорашні нічні події не було просто бійкою.

Спочатку, ще багато, навіть із бідняків, були на боці глитаїв, але потім непомітно кожний знайшов своє місце, свою сторону. Все якось визначилось після приходу Дронова.

Перша сутичка сталася біля центральної колгоспної управи, де стояли машини. Потім натовп перекинувся на Шишакінський двір, звідки почали виводити худобу. Дві сівалки були вщент розбиті. Більшість худоби вдалося повернути назад. Вона блукала по вулицях, і ніхто не наважився її затнати на свій двір. Коло цього порався Топкін. Коли глитаїв вибили із козьмінського двору, вони кинулися до району Топкіна. І тут їхньою бойовою девізою було—

— Бий і ламай усе, що під руку трапиться.

Пробували підпалити велику стайню, але злочинців піймали на місці. Встановили, що великий інбар був политий таоом на рогах, очевидно, підпалити не вистачало часу.

Підчас бійки Фоміна ніхто ніде не бачив, але штабом нападу була сілрада.

На селі знялося велике обурення, і настрої справді тільки зараз починав розпалюватись.

Сьогодні вранці коваль зустрівся з Фоміном, який похмуро сказав йому:

— Політика насильства звела колгосп нанівець. Доброго чекати не доведеться. Треба повернутись до одноосібного господарства.

Між пальцями Наташі весело скакав олівець.

Коваль підсумовував те, що сталося.

— Вчора увечорі, коли стемніло, до центрального будинку колгоспуправи, де була скупчена значна частина майна, підійшла група людей. На протести чергового вона не звернула ніякої уваги. Ворота розчинили силоміць. Почали виводити корів та коней і розтягати все, що під руку трапиться. Плути викидали на вулицю. Чергового Фастовцева, який протестував, збиралися бити, і він утік. Прибіг до Ленькіна, збудив його, і той, схопивши шаблю, відразу ж прибіг. Потім один по одному в абсолютній темряві почав збиратися народ. Прибіг Клименко, люди почали боронити лад, і почалася бійка, що тривала мало не до самого ранку.

Серед тих, хто нападав, виявилося сім пораниених, колгоспники теж зазнали школи: Думі зламали руку, Васютіна хтось у спину штовхнув ножом, Дронова вдарили по голові. На смерть не поранили нікого ні з тої, ні з другої сторони. Постріл Дронова поцілив у ногу Миколі Митькінові. На сполох задзвонив Саша Фомін. Постріл його не зачепив, коли не рахувати кількох протинок.

Комсомольці у всьому брали якнайактивнішу участь. Почувши дзвін, вони помчали кіньми в село. Вітчуткін доповів, що від Саші Фоміна він узнав, ніби перед трьома днями в їхньому домі була нарада рідні, де ухвалили, що перед самим виїздом у поле всіх заможних і тих, хто був із ними заодно, вивести з колгоспу й тим зірвати сібву.

Коли увійшов Кирка (Дронов не помітив, як той зник), усі голови повернулися до нього.

— Як дружина?—спитала Наташа співчутливо.

— Ніяк. Погано,—махнув Кирка.—Маячить ще. Полепшало ніби трохи, недавно стямилась і нас упізнала. Отож, сповитуха тадає, що мозок не пошкодило.

Дронову нашвидку оповіли в кількох словах: коли Кирка втік на бойовище, до нього на квартиру вдерлася група глитайських бабів. Його дружину, що вже була на дев'ятому місяці, за волосся витягли на вулицю, кинули в канаву й побили. Усе в хаті геть поперевертали. Машину до шиття, на якій працювала Писаренкова дружина, розбили вщент.

— У чужу чату залізли, голодранці...

— На ліквідованому ліжку втішаєтесь...

— Босото ледаща...

— Глитая розглитали, а самим поглитайтись.

— Краще спалю, ніж їм дурно давати.

Колгоспуправа вселила Писаренка в порожній картошовській будинок. Глитаям це було, як сіль ув очі. Писаренкова дружина від побиття й усього пережитого народила мертву дружина й занедужала на породильну гарячку. Кирку дуже вразило це все. Він якось аж почорнів.

— Нам у їх треба вчитися,—сказав Телешов.—Учитися ненависти. Ось вони знають, що таке насильство. Ох, якби їм дати волю! Вони б нам показали, де раки зимують... а ми тільки розселинюємо...—і старий із люттю плюнув, але чомусь засоромився й чоботом витер плювок.

— От діла,—зідхаючи сказав Коваль.

І ці прості слова прозвучали в ушах Дронова значніш і глибше від усіх попередніх.

— Це ще не кінець,—крикнув Телешов.—Ми теж не відступимо від програми. Моя пропозиція—лишитися при наміченому пляні. І коли не сьогодні, так завтра неодмінно треба вийти в поле.

— Правильно,—погодився Писаренко.

Наташа вперше звела очі.

Дронов попрохав уваги.

— Я проти,—сказав він.

— А яка твоя пропозиція?

— Треба скликати сьогодні ж загальне зібрання колгоспників і замість будь-яких балачок прочитати статтю Сталіна й зважити потім усе, що в нас є.

— От що треба!—вигукнув Клименко.

Очі Захарові розпалилися широким вогнем.

— Дуже треба,—сказав Ленькін,—хоч я й безпартійний.

— Голосувати.

Одноголосно ухвалили пропозицію Дронова. Увійшов Антонов.

— Пробачте,—сказав він поквалом.—Маю пропозицію до порядку денного.

— Просимо.

— Дуже можливо, що багато з тих, хто почувають себе винними в нічних подіях, надумали втекти, щоб уникнути відповідальності. Тому було б дуже бажано зорганізувати тимчасову сторожову охорону, при чому, якщо можна, більше кінних.

— Ленькіна, він цю справу знає.

— Узяти шляхи під догляд.

Негайно призначили Ленькіна на начальника сторожової охорони. Він уже знав, де можна знайти людей, коней і лаштунок і з очевидною радістю погодився на це призначення. Хутко встав і вже від дверей сказав:

— А знаєш, товаришу Дронов,—твій револьвер ще в мене.

— Гаразд,—кивнув Дронов.

— За годину перша зміна буде на місці.

Антонов кивнув стверджуючи й звернувся до зібрання.

— У нас тут усі партійні?

Наташа встала.

— Товаришко Корнілова, ви лишайтесь, ви в нас своя людина. Те, що я зараз скажу, до певної міри таємниця. Між іншим, хоч це до справи не стосується, але не можу не сказати. Добре ви, товаришу Дронов, упоралися з старим Бахоревим. Вряд, щоб він лишився з оком...з правим...

— Я,—і Дронов подивився на руку, де темніли глибокі

сліді скаженого укуса, заховані зараз під жовтими плямами йоду.—Ну нічого, і однооким чортом гарний буде.

Сміялися.

— Так, от, любі товариші,—казав далі Антонов і поклав на стіл два листи.—Я сьогодні у Бахорева зробив трус і знайшов ці два листи. Але ще ще не все. Разом, на нашу думку їх мусить бути дев'ять штук. А ви знаєте, хто їх посилав Микиті Бахореву?—Граф Щербинський, генерал від кавалерії.

— Та невже, а казали, що він уже давно здох...—здивовано промовив Телешов.

— Не здох, як бачите, живе в Празі й навіть підтримує жвавий зв'язок через якихось московських, ленінградських, ростовських знайомих із колишнім своїм унтером. Москальову, що в його я сподівався знайти решту листів, пощастило втекти. Але є ще одна пропозиція...

Антонову розповіли про ухвалу щодо дальших заходів. Він цілком приєднався до пропозиції Дронова.

Коли піднялися, Антонов, сміючись, сказав:

— Приїхав працювати, а потрапив на весілля.

LX

На загальному зібранні Дронов сам читав статтю Сталіна і знаходив для себе нове й нове. Ці прості, одверті рядки здавалися йому як влучний постріл.

Церква захрясла вщерт, як ніколи.

Навкруги обличчя, як ряд соняшників, дивляться на Дронова. Опустивши газету, поправив на голові незручну пов'язку.

— Зрозуміли статтю, товариші?

— Зрозуміли,—гриміла заля.

— Одне слово, товариш Сталін не пише так, як це поширювали на селі тлітаї. Не пише, що непотрібний колтос, і що кожний господар, який себе поважає, повинен вийти з нього, щоб лишилась сама біднота.

— Ні!

— Одне слово, товариші Сталін не пише, що митаїв треба лишити на колишніх місцях, на колишніх землях, а якраз навпаки... Та, шроте, треба, товариші, признатися з більшовицькою одвертістю, що багато з того, про що мовиться в статті товариша Сталіна, справді для нас, алешинських колгоспних діячів...

Він зупинився на мить і помітив, як розквітає соняшникове поле в залі.

— Нам, товариші, більшовикам, нічого бундючитись. Наша міць у тому, що ми не лякаємось ворога і не боїмося признатися в своїх помилках. І ми, колгоспні діячі, що тут сидимо проти вас, допустили цілу низку істотних помилок: квапливість, захоплення цифрами, а протє, все це дрібниці. Головну помилку зробили ми, не прочитавши вам цю статтю відразу, а саме в той день, коли її одержали. Гадали відкласти на два-три дні, але ворог скористався з цього і посіяв між нами те непорозуміння, яке ледве не змішало наші лави.

Спочатку то тут, то там, а потім все сильніш, почали плєскати, і онлески перейшли в овацію.

— Здорово, Дронов!

— Молодця, Михайле Івановичу!

— Браво, більшовики...

— Де Іполітов?

— Комолін утік з колгоспними кіньми.

— За Комоліна мова буде пізніш,—крикнув Антонов,—а товариш Іполітов сьогодні вночі покинув село.

— Покинув...

— Його покинули.

— Утік, наволоч!

— Покищо телефон не працює, і через те нічого не можна зробити, але про їх не забудемо.

— А Москальов де?

— Одна компанія.

— Товариші, про це пізніш, потім, а зараз давайте до діла. Над полем пече сонце, земля сохне. Ми сьогодні порушили

намічений плян. Я не хотів виїжджати, вести за собою війсьکو, яке не знає, за що воює.

— Правильно.

— Тому, за статтею товариша Сталіна і за постановою нашої управи, ті, хто не хочуть лишатися в нашому колгоспі, нехай ідуть, а ті, хто непохитно рішили йти шляхом соціалізму, нехай переревструють себе негайно.

Соняшникове поле скуйовдилось вітром. Голови хитаються. Повзе непевний шепіт. Антонов прохає слова.

— У мене, як у представника прокуратури, є одне повідомлення до громадян Алешина. З даних зробленого мною труса у громадян Бахорева й Москальова, а також допитом, встановлено, що сьогоднішні нічні безладдя мають безпосередній зв'язок з листуванням цих громадян з білими ворогами, що живуть за кордоном. Ці громадяни діяли за вказівками графа Щербинського. Вони мали на меті підрих радянської влади й встановлення колишнього ладу. Бахорева, Шишакіна, Болдиреву арештовано. Позавчора в Бурній арештували тутешнього господаря Савушкіна, який намагався одержати дванадцять тисяч карбованців із щадниці й поведився підозріло. Виявилось, що ці гроші належать Бахореву й Москальову.

Дронов помітив, що Марія Микитівна, яка сиділа в останніх рядах, піднялася й крадькома вислизнула з церкви. Зібрання жадібно всотувало в себе сенсацію.

LXI

Люди з обважнілими головами й помутнілими почуттями покинули зібрання. Серцями вони відчули дроновську одвертість і щирість осередку, але лякала велика воля.

Фастовцев, мужик розумний і поважний, так і сказав Клименкові, якого прилюдно зупинив на ганку управи після засідання:

— Виходить, паніка буде, коли людям не пояснимо...

— Чого поясняти, все ясно,—ухилився Прохор.

— А пригадуєш, Прошко, коли нас в 19 році біляки притиснули до Чари й наш загін пробився через плавні та болота на той берег... і там, коли ми наскочили на засідку,— пригадуєш, люди як забузили—ледве паніки не було.

— Ну, пригадую,—сказав Прохор роздратовано,—він ще не знав, до чого веде Фастовцев, нагадуючи жорстокі дні тодішньої боротьби.

— Пригадуєш, ти вивів тоді сімох на крутий берег і сказав:

— Стрибайте, добрі люди, ваша воля, а коли не схочете, лишайтесь тут, на березі. Ми з вами подолали й болота і кручі. Все те, що вас зв'язує з минулим, лишилося на тім боці. Коли схочете, стрибайте назад. Воля ваша піти з нами далі в нетри невідомого... Ми піонери нового життя... І так зараз...

— Зараз іще гірше,—згодився Клименко й замислився. Вподобалося йому те, що Фастовцев так до речі сказав. Нічна бійка лишила глибокий слід в настрої села. Тепер тільки було видно, як поділялося Алешино на два нерівних табори. Поки воювали словами, прикладами, люди недосить чітко розуміли своє становище, але подія ночі з дрючками, сокирами, колами поставила на місце усіх. Глитаї лишилися в катастрофічній меншості. Більшість середняків, що з початку бійки показувались то тут, то там, до ранку приєдналися до Ленькіна, Ананьїна й Клименка.

Ті ж, хто зовсім не брали участі, міцно позасували свої ворота. Ця нічна сутичка не була престольно-святковою п'яною бузою, а виявилася як наслідок класових суперечностей. Це всі добре почували. Але боротьба не була ще закінчена, і це також було ясно всім.

Вдень Фомін зібрав тих, хто вийшов із колгоспу, і в сільраді влаштував зібрання. Народу було й тут чимало. Туди зайшов старий Телешов і мовчки слухав виступи. Лаяли колгоспуправу всіляко: аристократією, панамі, начальниками. Здавалося, те, про що говорилося на сьогоднішніх зборах колгоспників, і тут підказало найбільші кривди:

- Примусовий запис до колгоспу..
- Закриття базару...
- Утримування 65% стороннього заробітку...
- Молоко...
- Свині...
- Усусільнення овець і дробини...

Але найбільше хвилювали—

- Земельна ділянка і насіннєвий фонд.

Фомін поводився тактовно. Він не раз повторив, що був до сьогодні членом колгоспу, що не стільки район, скільки округа винна в тому, що посилювано темп, але тепер, маючи статтю тов. Сталіна, він сам бачить, що до колгоспу він вступив нерозважливо і через це він уже послав туди заяву про вихід із своєю родиною.

— Ми тебе й без того виключили б,—бовкнув старий Телешов.

Але Фомін навіть не звернув на його уваги, він відчував свою силу.

— Найголовніше, громадяни, бути готовими до сівби. Це наш обов'язок перед державою. Тому коней, волів, плуги та інший реманент ми мусимо одержати від колгоспу сповна. Доможемося перерозподілу земельних ділянок, а насіннєвий фонд розподілимо за паями.

Фоміна, Коленкіна і Сливку обрали до комісії. Сливка противився: він сам не знав ще, чи він колгоспник, чи одноосібник. Зібрання вибирало Сливку як такого, що «потерпів» за політику.

Перед закриттям зборів Телешов попрохав слова:

— Хто добровільно схоче вступити до колгоспу—шлях відкритий. Два дні є, щоб поміркувати. Позавтра колгосп виїжджає на поле.

Настрій мінявся. Люди бентежилися. Їх підкупала ширість старого. Вони були ще зачаровані Дроновським виступом. Дронов учора ввечері не обіцяв золотих гір. Він крикнув людям, що вже виходили з церкви:

— Знайте, громадяни, що труднощі ще попереду.

Базар дозволили ще вчора; вранці баби виходили, балакали.

Багато поїхали з продуктами до Чари. Ті, в кого надто багато відлічили з стороннього заробітку, дістали ордера до скарбника. Бридливе, підозріле ставлення до одноосібників зникло, а про комуну Дронов категорично заборонив навіть згадувати. Було зрозуміло, що саме це й лякало.

— Що я робитиму тепер із одною конякою?—думав однокінний.

— Хоч би не читали цієї статті...

— Наробили помилок, а тепер нам кажуть: громадяни, хто як хоче; а я, наприклад, хочу лишитися в колгоспі, та боюся. Не розумію, навіщо це людину лякати...

Тепер їм було видно, що зроблені помилки не мають нічого спільного з основною метою колгоспу. Ці провали, незвичність і незрозумілість настроїли алепшинців проти самої ідеї колгоспу. Стаття Сталіна з усією її щирістю сказала їм:

— Товарищі, побалакаймо одверто.

Легко казати, але подумати треба. Тяжкувато бідному селянинові, що в нього ще не закінчені рахунки з минулим життям. Аджеж не може він прийти з тим, що винен дванадцять пудів зерна. А звідки він поверне?

Аджеж не може він прийти з тим, що їздить до міста і заробляє червоненьку, другу, а в колгоспі як із цим бути, він не знає. Не може прийти з тим, що баба ночами спати не дає, все плаче, щоб він вийшов із колгоспу. Або з тим, що його дорослий син ніяк із колгоспу не виходить, і через це доводиться ламати все господарство. А в другого—дівчина вперлася й теж не хоче колгосп кидати.

Правда, йому тепер ясно, що хати його ніхто не забере, що городи належать бабам, що справа з коровами розв'язалася, а про курей, баранів, поросят і мови не може бути. Це все ясно, навіть цілком ясно.

Цього ранку після великого зібрання (небо, як шовкове шатро з золотими бризками) двісті двадцять дворів вийшло з колгоспу, на половину дня число виходів досягало трьохсот сорока, а надвечір—трьохсот дев'яноста сімох.

Гіяцинтов приймає й реєструє заяви. Старий похмурніє і робиться уїдлигим. Він з настороженою ніжністю дивиться в обличчя голові, і, коли Дронов питає про число виходів, дає закручуваті відповіді.

— Знаєте, любий товаришу, людина народжується на півдорозі між вагіною і анусом, тому вона все своє життя не може позбутися бруду цього місця.

Він бачить, що до Дронова не доходять ці слова, і досадливо махає рукою.

— Проте, ви, більшовики, справжні ідеалісти.

Дронов не розуміє складних фраз старого, але бачить, як зростає купа заяв...

Уся управа цілий день на ногах. Передивилися наново плян роботи й остаточно призначили на позавтра день виїзду.

— Якщо навіть двадцять господарств лишиться, однаково колгосп буде.

Старий Телешов ображено мурмотить.

«Свердловці» стоять усі, як один, навіть Катуськін забрав сьогодні назад свою заяву.

За день чимало новин. Кажуть, Антонов декого запрошував до себе.

Надвечір біля сільради товпиться народ. Покищо арештовано тільки сім чоловік. Листування Бахорева з графом Щербинським викликає щире обурення. За Москальовим послали в Бурну вершника. Телефон до вечора не могли полагодити.

Чимало балачок спричиняє поведження молодого Бахорева, що сам з'явився до прокурора і заявив йому:

— Женіть нас, глитаїв, звідси геть, ми тут шкідливі. Хочемо чи не хочемо, одна шкода виходить. Що раніше село нас здихається, то спокійніше буде.

Антонов попрохав усіх вийти, замкнув на засув двері й більше, ніж годину, просидів із Сергієм Бахоревим. Вийшовши, той попрямував до колгоспуправи, щоб розшукати Писаренка, до району якого він належав.

Писаренко заявив, що Сергій з колгоспу виключений, як глутайський елемент. Записку Антонова Кирка прочитав неохоче. Тільки коли втрутився Дронов, пом'якшав.

Опівдні полагодили телефон. Цілий день шукали в полі, де пошкоджено, дійшли мало не до Чари, але виявилось, що провід уміло зрізано на будинку пошти біля вікна, чого ніхто не міг підозрювати.

Майже під той самий час один із постів Ленькіна повідомив, що до Алешина з боку Миколаївки наближається якийсь кінний загін.

Ленькін негайно помчав назустріч. Не доїхавши на сто кроків, зупинився. Ленькін бачив, що загін складається щось із двадцятьох-двадцятьох п'ятьох кіннотників, озброєних (але як прийдеться) і навіть є (чорт візьми!) кулемет.

Ленькін, приклавши руку рупором, крикнув:

— Хто такі?

Із загону виїхав чоловік у шинелі й крикнув:

— Що у вас?

— А що мусить бути?

— Повстання є?

— Ніякого повстання немає, а ти хто такий?

— Ми чарські й ухабінські загони комунарів...

Ленькін, не кажучи слова, підїхав до їх.

— Здорово, товариші, трохи спізнилися ви, ну, та нічого, тепер погостюєте в нас трохи.

Виявилось, що комунарів підняв, утікши, Іполітов і ніби з Бурної теж їде збройна експедиція—сто чоловік при двох кулеметах.

Коли кавалькада вїхала в село, Дронов був на пошті й говорив із Кулагіном. Він щиро розповів про події й повідо-

мив про вжиті заходи. Кулагін терпляче вислухав його й наприкінці сказав:

— Молодець ти, Дронов. За ці два дня треба подіям дати спокійний хід. Справу Іполітова передали до контрольної комісії. Він заявив, що хорий. Загін ще не виїхав, негайно накажу розформувати.

Дронов домовився з секретарем, що про все важливе своєчасно доповість.

Коли Дронов вийшов з пошти, з двора на протилежнім боці вулиці з'явився Фомін, зайшов на телеграф і викликав Спіріна.

За півгодини одноокий Кузьма приніс Дронову записку. Машин писав:

«Фомін викликав РВК телефоном. Спірін відмовився з ним розмовляти, при чому заявив, що коли на селі все заспокоїться, будуть перевибори сільради і декого віддадуть під суд».

Дронов передав записку Наташі. Вона прочитала й усмінулась:

— Цим разом йому нарешті довелося сісти між двома стільцями.

Вона передала записку Клименкові.

Кузьма розповів, що Фомін після розмови з Спіріном був червоний як рак і, виходячи, так грюкнув дверима, що з стелі крейда посипалася.

Дронов узяв записку в Клименка й сховав у кишеню.

— Передай товаришеві Машину, що все гаразд, і скажи, щоб і іншим разом він не забув повідомити.

Увечері виходи припинилися. Коли вже зовсім стемніло, Кирка прибів до Дронова на квартиру й сказав, що двадцять душ узяли свої заяви назад.

LXII

В комуністичному загоні знайшовся фельдшер, що подав першу серйозну поміч пораненим. До нього з'являлися дедалі нові учасники нічного бою.

З голови Дронова теж зняли пов'язку, і фельдшер потішив його.

— Коли б вдар був трохи міцніший, не обійшлося б без мозкового струсу.

— А так я ідіотом не буду?—жартома спитав Дронов.

Наташа засміялася.

— Ти й так дурненький, всі про це знають.

— А чому я збожеволів?—відбив удар Дронов.

Фельдшер зрозумів, у чому річ, і не брав участі далі в балачці.

Другого ранку загін покинув Алешино, під його вартою відряджено арештованих.

Між ними була Болдирева, у якої знайшли два графських листа і вирізку з білоемігрантської газети з статтею про оголошення хрестового походу проти рад.

Болдирева присягалася, що статтю вона, як неписьменна, не читала, але свідки заявили, що вона, показуючи їм статтю, сама розповідала зміст. Крім того, Болдирева під великим секретом «повідомила», що в Москві цими днями станеться переворот за безпосередньої участі великих князів і Варвари великомучениці.

Дронов рано вранці пішов до колгоспуправи. Фоміна вчора бачив тільки мимохідь... Дома хазяїн очевидки уникав його.

Телешов пропонував Дронову негайно переїхати до нього, але той і слухати про це не хотів.

— Думаєте, що я боягуз? Коли все заспокоїться, я розплачуся з ними за все й піду.

Марія Микитівна поводитися, як і раніше, ходила тихо, варила смачно і, як завжди, була уважною до Дронова.

Коли загін виїхав, зміни в числах виходу з колгоспу були дуже малі. Управа переглянула список тих, хто виходив, і до прізвищ небагатьох господарів приписала—виключити остаточно.

В приміщенні клубу Наташа об 11 годині зібрала жінок. Була неділя—весняний соняшний день. Народ за традицією

причепурився. Ніхто не працював, і жінки посунули до церкви. Ще вчора увечорі було видать, що баби відіграють чималу роль в хитаннях загального настрою і що вони ще не зовсім звільнилися від лячного шепоту останніх тижнів.

Між заявми частенько звучало одверто:

— «Родина не хоче лишатися в колгоспі, і тому прохаю виключити».

— «Дружина й діти вимагають мого виходу із колгоспу, хоч я певен... Не хочу розбити родину».

Але все ж в районі Кирки був випадок, коли три мужика заявили, що підуть з родини, якщо баби пручатися не перестануть. Це все чимало налякало жінок.

Зібрання Наташі тривало до другої години дня. Не можна було далі тягти, бо господарки поспішали додому годувати сім'ю.

Спочатку зібрання Наташа недовго говорила про варварське становище жінок. Увагу й цікавість цієї бабської аудиторії вона спритно втягла в швидку голку теми й почала виголошувати прапор своєї промови.

Вони бачили свою нелюдську працю, важкі кулаки чоловіків, господарок-свекрух, своїх дітей живих і мертвих, яких вони ховали з полегшеними серцями. І гіркі сльози лилися над бабською долею.

Наташа не заперечувала, що все те, що наша пролетарська революція дала жінці, здійснюється покищо майже тільки в місті...

Потім вона вправним рухом потягла до себе мережу, закинуту на зібраних жінок, і сотні захованих, ніколи не висловлюваних бабських запитань були їй здобиччю.

Жінки говорили, говорили, плакали, кляли свою темряву, обіцяли ставати в перші лави, а виходячи, обіймали її, цілували, називали голубонькою.

Після обід двісті сорок сім заяв узято було назад.

Надвечір цього ж таки дня управа колгоспу оголосила, що завтра вранці виїжджають на поле.

Дронов вийшов із пошти. Він допіру телефоном балакав із районом. Секретаря цілком задовольнили і числа і події. Він визнавав, що виїзд на завтра призначено правильно. Попередив Дронова, щоб жадних перешкод, коли далі вступатимуть, не було, а тим, хто лишався одноосібниками, не відмовляли б у потрібній допомозі.

Незабаром по тому, як Дронов вийшов, Машина викликала Бурна й передала негайну довгу телефонограму—постанову ЦК партії, що цілком стверджувала всі статті товариша Сталіна.

Дронов дістав списані телеграфні блянки з перших рук (сам Машин приніс йому на квартиру).

Коли Машин пішов, Дронов почав читати, але не встиг ще він закінчити вступної частини, як у хаті знався галас.

— Не підеш, чортів син,—з комсомолу поганого випишу.

Дронов поклав папери на стіл. Це казав Фомін. Відповідь Сашину Дронов не чув, але голос Фоміна лунав усе гучніше.

— Сказав і по всьому. Ти ще не доріс сперечатися зі мною. Дам по шії! Дзвонар!..

Балакали в сусідній кімнаті. Дронов підійшов цілком до своїх дверей і відразу ж почув тихі, але вперті слова парубка:

— А я їх не покину... І все...

— Тоді геть з моєї хати! Шпиків не тримаю!..

Зробилося тихо. Потім парубок знову став прохати, з чого, очевидно, й почалася розмова.

— Батьку, востаннє прохаю дайте мені мою частку. Я не хочу з порожніми руками йти до колгоспу. Мені вже сімнадцять з половиною. Незабаром зможу сам, якщо схочу.

— Зачекай ще півроку. Багато зміниться за цей час.

— Значить, відмовляєте?

— Сказав, і край!

— Ну, тоді інакше віддасте!..

Мовчанка.

— Що, загрожуєш?—знизив тон Фомін.—Комуністам скаржитимешся, шпигуватимеш?

— І так усе роздзвонив,—сказала жінка в'їдливо.

— Ще не все сказав!

Почулося тупотіння ніг, дзвін розбитого посуду, розчинилися двері в кімнату Дронова, й туди вихором влетів парубок. Дронов ледве відскочив від дверей.

— Добрий вечір, Олександрє Степановичу, що трапилося?—спитав Дронов спокійно.

Фомін спинився. Він був дуже схвилюваний.

— Поганець,—промовив він, тяжко дихаючи.

Саша скористувався з замішання, вискочив у двір і побіг до задвірків, де за током гурчала розбухла Кожемячка.

Фомін повернув до своєї кімнати. Двері лишалися розчинені. Дронов бачив на обличчі Марії Микитівни смертельний переляк. Тепер він зрозумів, що тоді, коли він повернувся, дома ще нікого не було, і тому вони не могли подумати, що він у себе.

— На завтра, значить, призначено виїзд?—спитав Фомін зміненим голосом.

— Виїжджаємо,—крикнув Дронов весело,—неодмінно виїжджаємо.

— Скільки дворів лишилося в колгоспі?

— А легко підрахувати. Скільки в вашому колективі?

— Який у нас колектив?

— А колектив дворучників?

— Ви, Михайле Івановичу, ніяк не хочете зрозуміти сільські обставини. Ви кажете «у вас», де у нас?

— Ну, Фоміне, невже ви відрікатиметесь, що ви ватажок індивідуальних.

— Ватажок... Чому ватажок? Я, сказати б, на своїй офіційній посаді...

— Офіційній?

— Фактично я голова сільради? Голова. Мушу ж я пильнувати, щоб постанови правильно виконувалися? Мушу. У нас одноосібників зараз близько сорока відсотків. Сівбу треба забезпечити, Михайле Івановичу.

— Хитрий ви, Фоміне.

— Ні, Михайле Івановичу. Навіть і тіні хитроців немає.

— А як же це ваші машини, борони, худобка, все дома опинилося?

— Я їх на вулиці піймав, безпритульними.

— А сівалку?

— В канаві знайшов, витягли стерви. Безладдя!

— А чому ви з колгоспу вийшли?

— Я згоджуюся з товаришем Сталіном, а як на сьогодні не настільки переконаний...

— А Іполітову однак ви були правою рукою?

— А Борис Миколаєвич—людина з кріпкою рукою. З ним балачка коротка.

— Ну, Фоміне, крийте, крийте.

— Так я ще цього року спробую так, а восени подивимся, як справа повернеться.

— Ех, і це голова села,—махнув Дронов.

— Чого ж ні? Я не проти закону роблю.

Дронов замкнув двері, запалив свічку. Йому стало неприємно, що він ще перед кількома днями захоплювався цією людиною.

Почав знову читати. Загостреним слухом упіймав, як пішов з двору Фомін. В міру того, як заглиблювався в читання постанови Цека, він ясніше впевнювався, що стоїть тепер на вірному шляху..

В шибку хтось стиха стукнув, потім ще раз. Дронов затулив свічку папером і подивився в темряву. За вікном промайнуло бліде Сашине обличчя. Парубок махнув рукою.

— Виходьте.

Дронов поставив запалену свічку й вийшов. У кухні Марія Микитівна, побачивши його, якось кинулась убік.

На ганку нікого не було.

— Не може бути, щоб мені здалося...

Збоку стайні хтось свиснув.

— Ага,—Дронов рушив туди.

Парубок чекав його біля повітки.

— Батько пішов...

— Я не хочу в хаті казати, Марія Микитівна може почути. Батько вимагає, щоб я вийшов із колгоспу й комсомолу. Ми побилися.

— А ти?

— Я? Краще смерть собі заподію, але не вийду,—сказав парубок із запалом, і рот йому перекривився.

— Ну, Сашку, невже плакатимеш?

— Михайле Йвановичу, я винен,—сказав парубок.

— Чим?

— Я не розказав усе, вчасно не розповів. Пригадуєте, коли ви до Бурної поїхали?

— Пригадую,—відповів Дронов.

— Тоді хотів усе розповісти. Тепер уже пізно. Коля сказав, раз простили, а тепер уже викинуть...

— Ну, ну,—сказав Дронов.—Це не так страшно. Будь зі мною одвертим.

Парубок зам'явся. Подивився в бік воріт і стиха забалакав. Дронов спершу нічого не міг зрозуміти. Парубок почав здалека.

Усе здалося Дронову дуже романтичним: залізний короб, людина, що не розмовляла по-російському й чомусь лежала в їх хора на тиф, коли Саша був ще малим.

— Стривай,—сказав Дронов, побачивши, що парубок став заходити здалека.—Ти знаєш, де зупинився товариш Антонов?

— Знаю. У Прохора.

— Ну так от... Якщо ти справжній комсомолец, ти підеш зараз до нього.

— Піду,—сказав парубок палко.

— Я зараз піду в хату, напишу записку й передам тобі в квартиру, а ти з нею шквар до Антонова.

— Коли напишете, дайте знак.

— Гаразд. Свічку на вікно переставлю.

Дронов увійшов у хату. Марія Микитівна вчиняла тісто в напрочуд охайній макітрі.

Дронов написав Антонову кілька слів. Коли передавав записку через квартиру, руки зустрілися. Сашині пальці були холодні й слизькі від поту.

LXIV

В друкарні «Причарської Правди» цю ніч на першій сторінці газети внизу, серед робкорівських листів, друкували статтю «Дубінушка» в сорока п'ятьох тисячах примірників.

У своїй статті «Дубінушка» писав про кричущі перекручування колгоспного будівництва в Алешині. Було сказано, що москвич Дронов, робітник-бригадир, підпав під вплив якогось Іполітова, видатного представника троцькістської опозиції. В статті були докладно змальовані нічні сцени з револьвером, записування всіх поспіль, не розбираючи, хто гл'ятай, хто ні. Автор не пожалів фарб. Стаття кінчалася так:

«... Сьогодні-завтра починається оранка, а становище не дозволяє думати, що вся ця історія не відіб'ється на успішності сівби».

Дронов не міг лишатися дома. Він закінчив читати постанову Цека. Рішив піти до Наташі й разом із нею прочитати ще раз. І раптом відчув, що сьогодні страшенно стомився. Схотілося побути самому. Трохи поблукав по вулицях, пройшов повз клуб, звідти розлягалися звуки тармонії та балабайки. З темних вікон церкви Дронов здогадався, що там алешинці чинять відправу перед екраном. Десь співали дівчата. Їхні дзвінкі голоси мелодійно-оксамитово зливалися з парубочими баритонами.

Він стояв на високому березі Кожемячки. В полі де-не-де миготіли вогні спалюваних трав. На передніх горбах крутілися вогневі змії. Село жило, життя жило.

До Фоміних після другої години ночі постукав Антонов. ним був Ленькін із двома озброєними й понятий Макєєв.

Фомін не виявив ніякого здивовання. Побачивши за спиною Макєєва бліде обличчя сина, кинув:

— Чого швендяєш? Іди спати.

Під час тругу Фомін допомагав. Усе обдивилися, усе покладали на місце. Нічого не знайшли.

— А тут?—спитав Антонов, вказуючи на двері.

— Там не наше приміщення, там товариш голова мешкає.

— Там у нас самі меблі.

— А в комоді білизна,—трохи занепокоїлася Марія Микитівна.

— Так, так...—погодився нервово Фомін.—Більш нічого.

Увійшли до кімнати Дронова. Той уже запалив свічку й чекав на їх. Дронов, привітавшись до всіх, звернувся до Макєєва:

— Ну, що, Степане Гнатовичу, вийшли з колгоспу?

— Учора вийшов, а сьогодні знову там... Я, Михайле Івановичу, їй-бо тільки проти насильства йшов.

Антонов поторкав на стіні портрета Леніна. Важка рама нахилилася, й щось важке упало на комод.

— Документи там мої,—сказав Фомін.

Антонов розгорнув папери, справді, там були посвідчення, протоколи й два листа в знайомих ковертах. Антонов згорнув папери, а листи ніби випадково лишив на столі. Фомін підступив ближче й хотів узяти листи.

— Залиште це,—сказав Антонов і повернувся до Саші.

Парубок із пополотнілим обличчям підвів свої перелякані очі на Дронова, потім підійшов до пічки, підняв постилку й показав на великий залізний квадрат.

— Ось,—сказав він хрипко.

Дронов помітив, як сіпнулися вуса Фомінові. Ленькін витяг із кишені жмуток тонко викраєних ремінців.

З цього моменту Ленькін не зводив з Фоміна свого пильного погляду. Двоє озброєних працювали моторно, і залізний чотирикутник незабаром підняли.

Коли під зірваним залізом показалася невеличка ляда, Дронов почув тоненький пискливий плач Марії Микитівни. Дронов присвітив свічкою і швидко спустився в льох.

— Добре хазяйство,—крикнув він, обдивившись навколо.

У льосі лежало кілька мішків із борошном, висіла половина свинячої туші, стояли якісь банки, невеличка бочка, з гранта якої поволі капала якась прозора рідина. На стіні висіли кожухи, три пари чобіт і мисливська рушниця. Антонов спустився сам. Продовження фундаменту було сходами.

— Справжня фортеця,—сказав озираючись Антонов і спитав Сашу:

— Ну, де, кажи.

— Тут,—сказав парубок, нахилившись до сходів і виймаючи звідти три цеглини.

— Справжнісінький зачарований замок,—сміявся Дронов.

— А ти що думаєш?

З отвору Саша витяг довгу залізну коробку, на однім боці якої було написано по зеленому жовтими літерами «81 стр. п.».

— Це щось військове...—сказав Дронов.

— Видать, полкова каса,—промовив Антонов.

По одному піднялися нагору. Військові взяли Фоміна під варту. Той стояв, похиливши голову.

Коли Сашине обличчя з'явилося над отвором ляди, Фомін важким каменем кинувся вперед і з усієї сили вдарив по голові парубка. Саша скрикнув і покотився назад.

Дронов кинувся за ним. Ленькін скрутив руки Фомінові й добре зав'язав їх тонкими ремінцями.

З Сашиної голови цідилася кров. Виявилось, що рана неглибока. Від хвилювання й болю парубкові лилися слюзи й покотіли зуби.

Тим часом, як Дронов заливав йодом голову Саші, намагаючись підбадьорити його, відчинили касу.

Фомін відмовився дати ключа, довелось розбити замок. В коробці було чимало паперів і кілька листів, подібних до взятих раніше.

Макєєв вигукував:

— Червона сап'янова портфелька з листами чужою мовою. Фотографія.

Дронов узяв одну картку. Це була група людей, одягнених у біле, внизу золотими літерами:

LONDON

— Замшевий великий гаманець (тут щось є),—Макєєв повернув довгий, подібний до мішечка, замшевий гаманець, з якого висипалася жменя золотих монет. Великі чужоземні золоті перемішані були з царськими десятками.

— Скільки тут мусить бути?—спитав Антонов.

Фомін не відповів, але очі його швидко лічили монети.

— Ще мусить бути,—процідив він.

Почали шукати, але не знайшли. Тоді Фомін очима розшукав дружину. Вона від його погляду затремтіла й ще вищим, ніж раніше, голосом заголосила.

— А-а,—застогнав Фомін,—ти вкрала, стерво!

Жінка затулила обличчя руками.

— Скільки мусить бути всього?—спитав Антонов.

— Двісті чотирнадцять.

— У карбованцях?

— Ні, штуками.

— Коли ви їх лічили востаннє?

— Місяць тому.

Коли Антонов витяг згорнуті трубкою папери, що лежали на дні коробки, Фомін заговорив:

— Товаришу Антонов, гроші ці мені давно подаровані, а от документи, що ви їх зараз тримаєте в руках, найважливіші. Про них і турбуються в листах... Отой, що там на фотографії, англійський інженер. Він тут працював під час німецької війни. За Колчака він повернувся. Ті рисунки—то пляни рудень, що їх граф Щербинський продав би вже за кор-

доном, але без плянів ніяк не може. От головна справа, в якій усе писав граф Бахореву.

Макеев записував свідчення Фоміна.

Очі Дронова зустрілися з поглядом Саші. Дронов зрозумів парубка, зрозумів його тривогу, підійшов до нього й сказав:

— Сашо, ти йди, пам'ятай, завтра треба виїжджати на поле.

LXVI

На висохлому базарному майдані збиралися райони. В весняному сонце-святі майоріли прапори. Старі сиділи на возах, а молодь залляла вулицю.

Марта Бахорева заплаканими очима дивиться на юрбу.

— Ох, я нещасна, рознещасна.

Сергій сидить на сходах ганку. Іноді зводить очі й дивиться на дружину.

— Не плач, Марто. Не плач.

— Не плач, коли всі радіють, людьми себе почувають. А я? А я?

— Аджеж не сам я звідти пішов...

Посередині їхнього двору стоїть віз із одержаними з колгоспу плугом і бороною.

Діти почали «Ковалів». І тоненький хлоп'ячий голос потім ще довго дзвенить у тиші.

— Запрягай,—каже Марта як навіжена,—запрягай, кажу, Сергіє!—І кидається в хату.

Сергій виводить коні й швидко запрягає, сам не знаючи, навіщо.

На вулиці чути голос Дронова, по тому прозвучало гучне «ура». Комсомольці співають «Будьонного».

Марта вискочила з хати. В руках якісь кошики з харчем. Кидає все на віз, сідає спереду. Сергій відчиняє ворота, сідає й собі.

На вулиці вже сунуть ряди возів.

Марта врізається в середину колони.

— Ей, куди, бабо?

— Я з вами, не маєте права мене відштовхувати. Не хочу одноосібною.

Зчиняється галас. Спинається рух. Підїжджає Дронов.

— Що трапилось?

— Товаришу Дронов, Марта силоміць приєднується.

— Силоміць?

Всі сміються.

Дронов махнув рукою.

— Гаразд, Марто, твоє зверху,—кричать навколо й дають місце в колоні бахоревському возові.

Поки колгоспники проїжджають селом, до їх приєднується більш, ніж тридцять возів, і серед їх Павло Гайдук.

Хисткі робляться рішучими в останню хвилину.

Колгоспна колона вже проминула відновлений допіру місток коло цвинтаря. То тут, то там вилітають вози, навантажені реманентом для оранки.

Вони їдуть, мчать і кричать навздогін:

— Ей, зачекайте, братця, стривайте!..

На полі виїхало сімдесят шість відсотків. І протягом дня ще багато поодинокі й групами вливається в уже зформовані бригади.

Повернувшись до села, Дронов повідомив район про перші десять гектарів засіяного поля.

LXVII

«Комсомольська борозна» зорала п'ять гектарів понад плян, що їх вона подарувала заводові Дронова. Осередок послав у Москву телеграму, що комсомольці мріють одержати від заводу динамомотор для турбіни; за її допомогою хлопці збираються загнuzдати швидко Кожемячку.

Цими п'ятьма гектарами оголошено війну газівій лямпі в Алешині.

Дронов три довгих дня їздив по полю.

Кожна хвилина була заповнена господарськими турботами.

На сірому лоні землі дедалі ширшали темні зворушені квадрати. Вони зближувалися, з'єднувалися, розширюючись у безмежне поле. Нестримним ланцюгом рушили вперед плуги.

Земля здавалася.

Телешов був дуже задоволений і з батьківською радістю дивився на Дронова, що заглибився в читання листа з дому.

— Лапшин пише, Захаре... Ти не знаєш Лапшина. Ох, який це хлопець! Ти знаєш, що він пише? Що Власов, Гринюк і він вступили до партії, а з ними ще багато. Але це ще нічого. Увесь відділ злило в одну бригаду, і незабаром не буде на заводі робітника, що не ввійшов би до лав соцзмагання.

— А багато вас там, на цьому заводіку?

— Так, тисяч десятків із півтора.

— Ну, тоді моторчик нам звідти приладнують. Знаєш, коли тут за мирного часу граф графував, казав нам такий...

— Ну, це все не так дивно, як вам здається. Коли документи цього англійця кажуть правду, так незабаром на Чарі серп зростеться з молотом.

Телешова відкликають.

Тисячі запитань, тисячі справ.

Дронов лишається дочитувати листа. Дивиться на чистенькі літери Власова, на карлючки Гринюкових рядків:

...—а ти не задавайся, ми й без тебе лишилися першими.

— Першими...

Дронов смикає повід, кінь поводить вухами й рушає. Треба їхати до села. Треба побачитися з Думою, треба попрохати Наташу, щоб заставила жінок затопити в лазнях, по-завтра неділя.

Клименко вже відіслав «Причарській Правді» відповідь осередку на статтю «Дубінушки». Стаття була правдива, але спізнилася...

Життя, що мчить поїздом-експресом, не можна наздогнати кінною поштою й фейлетонами провінціяльних газет.

Дронов поглянув навкруги. Ряди плугів бригада врізує в землю...

Світає... Над обрієм сонце, піднімаючись, розтоплює жирні хмари, а з низин підіймається молочний весняний туман.

Дронов спиняє коня на перехресті.

Йому здається, що це є те саме місце, де він спитав Наташу, де село. Він піднявся в сідлі.

Село й зараз лежало в густому тумані.

Дронов засміявся.

За туманами, за молочною млою тепер він ясно й чітко бачив обличчя села.

Кінець

ІВ. ПРОКУДА

Де рейки—важко паротяги,
І над землею спека чорна.
У грудях подих пилом тяжить,
Пахучий дим в обійми горне.
Іде вантаж, хвилини в'яже,
В грудях машини чорний стогін.
Навколо гул, міцніють м'язи,
І впевнено ступають ноги.
У праці скільки свіжих сил,
Палає радість і завзяття;
Котися ж гул до нових сіл,
Залий їх радостями свята.
Вгинайся від кроків день палкий!
Стелися шлях в безмежні грані.
Бригад ударних йдуть полки,
Палають в праці й соцзмаганні.